

BUKU MPO NA KOSALISA BABUNDELI YA MAKOKI YA BATO MPO BAYEBA KOMIBATELA NA REPIBLIKI DEMOKRATIKI YA CONGO

Buku mpo na kosalisa Babundeli ya Makoki ya Bato Mpo bayeba komibatela Na Repibliki Demokratiki ya CONGO

BAKOMI

Sylvain Lefevre
Edouard Biringanine
Balzac Buzera
Deward Bushala
Jean-Marie Kavumbagu
Mireia Crespo

Marjorie Unal
Sara Pastor
Françoise Timbiri
Chirac Aganze
Lydie Falanga
Saskia Ivens (Experte Genre Externe)

NA LISALISI YA

Institut für Auslandsbeziehungen
Auswärtiges Amt
European Union
Ifa Institut für Auswärtiges Amt Auslandsbeziehungen

Protection International, 2019
ISBN: 978-2-930539-59-1
EAN: 9782930539591

ETANDA YA MATEYA

1. Ebandeli	7
2. Kokakola makama	12
2.1.Likakoli ya ekwela na bino	16
2.1.1. Likakoli ya bawelani	17
2.1.2. Likakoli ya mangomba ya bai-etumba	20
2.2. Likakoli ya misala ya lingomba na esika oyo	24
2.2.1. Misala ya lingomba mpe bikwela ya makama	25
2.2.2. Boyebi bikela oyo ezali kotya biso na makama	26
2.3. Likakoli ya makambo mabe ya bokengi mpe ya bokaneli	28
2.3.1. Boyebi mpe likakoli ya makambo mabe ya bokengi	29
2.3.2. Boyebi mpe likakoli ya bokaneli	32
2.4. Likakoli ya botau/boluki lisalisi mpe makoki oyo euti na bikela na biso mpe botuyi makama.	37
3. Kotombola mibeko mya bokengi/kolengele bokengi na bino mpe kotombola mayele ya bomibateli	41
3.1. Mibeko ya bokengi ekangani na bikela na bino	42
3.2. Meko ya bokengi ya mokolo na mokolo	43
3.3. Myango ya lombangu mpe ya makambo makoki koya to te	45
3.4. Kotombola Mayele ya Komibatela	47
3.5. Ndenge ya bobateli ya etuka	48
3.5.1. Nzela kati ya bikolo ya Afrika	49
3.5.2. Ndenge mpe binama etali botomboli mpe bobateli babundeli ya makoki ya bato na ekolo.	51
3.5.3. Nzela mpe misolo ya bikolo ya molongo, ya bituka mpe euti na mangomba ya basivile.	54
3.5.4. Nzela ya komibatela ya esika yoko :	58
4. Ndenge ya mangomba	62
4.1. Boni boni kokela Mwango mpe Mayele na bino mpe Kolonga Mikakatano ekangani na yango	62
4.2. Ndenge nini Koyeba to Kotuya Bokengi na Bino	63
5. Bosukisi	68

MALOKA MA YAMBO

Na esengo monene nandimaki kokoma ebandeli ya makambo ya Buku oyo ya Bomibateli mpo na babundeli ya makoki ya bato na Repibliki Demokratiki ya Congo, oyo ebimisami na Protection International. Nazali na esengo monene zambi nayebi ete babundeli ya makoki ya bato na RDC bazali lelo na mposa ya kozwa mpe kosalela bisaleli oyo elongibani mpe oyo ekolingisa bango kolendisa komibatela mpe kokeba na bokengi na bango na mosala bango ya mokolo na mokolo.

Makambo oyo ezali kokomisa bobundeli makoki ya bato mpasi mpe eloko ya likama na RDC ezali ebele. Na ntembe te, makoki mpe mansomi ya moto na moto ezali kotosama soki moke te. Na monyele to esti ya ekolo, bitumba ezali ntina ya mabe ebele ezali kosalema na basimba mandoki mpe na mampinga ya ekolo bazali kobunda. Babundeli ya makoki ya bato, bilenge ya mangomba ya bana mboka mpe bapanzi nsango bazali ntango nyonso kotungisama, kokanelama, kokangema na boloko ntango na ntina, bazali kosala bango mabe mpe mbala mosusu bazali koboma bango. Mbala mingi mpe, lokola bazwaka etumbu te, bato basalaka makambo wana ya mabe bakokoba misala na bango wana mpo batungisamaka mpe masambisakamaka te na bazuzi.

Nayebi Protection International uta kala mpe nayebi mosala lingomba wana ezali kosala mpo na Babundeli ya makoki ya bato. Uta 2010, Protection International esungaka Lopitalo ya Panzi, oyo nazali kokamba, mpe Lisanga-likabo (Fondation Panzi) Panzi na maye etali botomboli makoki ya bobateli mpe bokengi ya baimangomba wana mibale. Kosala elongo na Protection International esalisaka bakambi ya myango ya biso oyo bakendeka mingi mosika kati na mboka ya zamba bamibatela mpe bamikengele bango moko. Lisusu Lisanga-likabo (Fondation) mpe Protection International bakeli lisanga moko mpo na kosangisa babundeli ya makoki ya bato na etuka ya Kivu ya Sudi mpe mpo na kokolisa mayele na bango ya komibatela na bosalisani.

Nasepeli na ndenge Buku oyo ya Bomibateli elongobani na maye ezali koleka na RDC, mpe na ndenge ekobongolama na swahili, na kikongo, na tshiluba mpe na lingala, nkota minei ya ekolo. Lyoko likambo ya ntina ezwami na kati ya Buku oyo, ezali lolenge makambo ya babali mpe basi elobelami. Epesi esika monene na bobateli ya basi babundeli ya makoki ya bato mpe na mposa na bango ya sikisiki.

Yango elakisi polele ete makama oyo bakutanaka na yango ezali ya ndenge mpe esengeli kolobela yango na ndenge ekeseni.

Bolendisi makoki ya babundeli ya makoki ya bato ezali likambo ekosenga ntango molai. Lokola elobami na buku oyo ya Bomibateli, babundeli ya makoki ya bato basengeli kobeta sete na likakoli ya maye bazali komona bisika bazwami mpe na makama bazali kokutana na yango, lokola mpe na botombwami ya myango, ya mibeko mpe ya mayele mosusu ya bomibateli elongobani na bisika bazali. Kasi babundeli ya makoki ya bato basengeli mpe lisusu kobanda kobongola makanisi oyo ekolingisa bobongwami ya bikela mpe ya bizaleli na bango mpo na mikolo ekoya.

Soki olingi kokoba kobundela makoki ya bato ata bokaneli mpe matumoli ezali, esengeli koyeba boni boni kosala mpe kopesa biyano mpo na kokoba mosala oyo ya ntina ntango na botii bomoi na yo na likama.

Monganga Denis Mikwege

Mobandisi mpe Dikitele ya Lopitalo ya Panzi
mpe Prezida ya Lisanga-likabo Panzi

Moi-mbano ya Nobel mpo ya Kimya mobu 2018

Elembo ya Nkoba:

Ekipi ya PI na RDC eponaki elembo ya nkoba mpo na komonisa bomibateli mpe mosala ya Babundeli ya Makoki ya Bato. Moko makambo ekoki kokokana kati ya nkoba mpe mosala ya Babundeli ya Makoki ya Bato.

- Kimya mpe boboyi matata: nkoba ezali elembo ya kimya, ekumbaka na ekokolo na yango bozito to kilo ya mokili mpe bosangi bosembo na yango.
- Limemya mpe ndakisa ya ezalela: ezali nyama oyo bamemyaka, etonda bwanya mpe ekoki komesene na ezingelo na yango.
- Bomibateli: ekokolo na yango ezali elembo ya bomibateli na bokaneli.
- Lomoi (malembe) mpe bomoi bolai: ndakisa ya molende mpe ya bompikiliki. Nkoba emimemyaka mpe ezali na angele na ezaleli na yango mpo na kokoba nzela na yango na boumeli.
- Bokokani kati ya mobali ma mwasi: Nkoba ezali elembo ya mosala ya babali lokola mpe ya basi baye bazali kobundela makoki ya bato.

1. EBANDELI

Ekomi lelo mibu zomi uta Protection International ebimisaki Buku na yango ya Sika ya Bomibateli (NMP). Ata esila ngala te, makambo mazali na kati ya buku yango ekoki komonana lokola ya bwanya koleka mpe ya mpasi mpo na babundeli ya makoki ya bato ya kosalela makanisi mpe nzela oyo balengeli mpo na lingomba mpe esika to ekwela na bango mpenza. Lisusu, buku ya sika ya bobateli elobeli na bozindo te bokokani kati ya babali na basi to mpe bolamu ya mayele ya babundeli ya makoki ya bato. Boyebi bonene ya makambo wana ezalii se kokola na kati ya mangomba oyo ezali kosala mosala ya kobatela babundeli ya makoki ya bato na RDC.

Bilo ya Protection International (BP-RDC) ekoti na RDC ekomi lelo mibu 9 na Bukavu, yambo ekende na Goma na mobu 2016. BP-RDC ekolisi bongo na mayele mingi ya mosala na lisalisi oyo ezali kopesa na mangomba ya basivile mpe mosala na yango ya kolendisa makoki na yango na Kivu ya Sudi mpe ya Nordi. Yango emonisamaki na botuyi misala ya Protection International oyo esamelaki kati ya sanza ya zomi na moko ya mobu 2017 mpe sanza ya misato ya mobu 2018¹. Botuyi yango elakisi ete esengeli mpo na Bilo ya Bobateli ya RDC (BP-RDC) kobimisa zebi mpe mayele ya mosala wana na miso ya bato. Buku oyo emonisi bongo likanisi yango.

Na ntembe te, botuyi yango elakisi polele ete mosala ya Protection International (PI) na RDC esalisi mingi mpenza babali, mangomba ya politiki te mpe Babundeli ya makoki ya bato ya kosala na bobangi moke mpe na makama mingi te, ata mpe soki makambo na bikolo ya molongo mpe na bakonzi ya mboka ezalaki malamumu te. Bato oyo tonunaki mituna balimbolaki mpe balakisaki boni boni babongolaki makasi mpenza lolenge na bango ya kosala misala, ya kopesa nsango mpo ya kokende na mibembo; ya bisaleli mpe ya tekinozoi oyo bazalaki kosalela; mpe lolenge

nini bazalaki kobongisa bilo na bango. Eloko ya monene lisusu, baike balimbolaki ndenge nini mateya mpe lisalisi bazwaki esalisaki bango kozala malamumu, na bokengi koleka mpe ya komipesa na mosala na bango. Lolenge Monganga Mukwege, ya Lisanga-likabo ya Panzi, alimbolaki yango, « bomibateli ezali mpe mbongwana ya makanisi to ya bizaleli: liyoki ya koyeba nyonso oyo ekoki koyela biso to koyela baye tozali kosala na bango elongo, mpe komilengele malamumu soki makambo yango eyei. Ekipi na ngai mpe ngai moko tozali komona mbongwana yango mpe yango esali ete totungisama mpe tobanga mingi te, mpe tomipesa makasi na mosala. »

Yango wana mosala ya PI na RDC elingisi mangomba mingi ya Babundeli ya makoki ya bato ekende liboso na misala na yango ya bomibateli. Kasi boyekoli moko oyo PI esengaki mpo na kobatela mposa ya basi oyo bazali kobundela makoki ya bato na Kivu ya Sudi mpe ya Nordi ezali kokitisa bilembo ya misala ya PI na RDC.

Mpo na nini kobongola buku ya bomibateli?

Yango wana mosala ya PI na RDC elingisi mangomba mingi ya Babundeli ya makoki ya bato ekende liboso na misala na yango ya bomibateli, boyekoli moko oyo PI esengaki mpo na kobatela mposa ya basi oyo bazali kobundela makoki ya bato na Kivu ya Sudi mpe ya Nordi ezali kokitisa bilembo ya misala ya PI na RDC.

Basi Babundeli ya makoki ya bato (DDH) balimbolami awa lokola basi oyo babundelaka makoki ya basi, mpe ya bokokani kati ya babali mpe basi. Na kati na bango ekokoto mpe basi oyo basalaka misala etali makoki ya bato mpe mansomi manene, ezala bango moko to elongo na basi mosusu ya bituka nyonso ya mokili².

Boyekoli oyo emonisi ete basi bazali na mosolo moke mpo na kobunda na makambo ebele oyo bazali kokutana na yango, mpe mposa ya botomboli bokokani kati ya babali mpe basi mpe bobateli basi na maye etali bobundeli makoki ya bato ezali komonona bobele lokola maloba mpamba. Ata na mibu eleki, basi mingi bamipesi na mosala ya babundeli ya makoki ya bato, likambo ya bokokani kati ya babali mpe basi ekoti naino te na mangomba ya bobundeli makoki ya bato. Basi babundeli ya makoki ya bato bakutanaka na makama mpe na makambo etali bomibateli, mpe bozangi mayele kitoko ya komibatela mpo na kobunda na makambo yango,

² Rapport de la Rapporteuse spéciale sur la situation des défenseurs des droits de l'homme, A/HRC/16/44, 20 décembre 2010, <https://undocs.org/pdf?symbol=fr/A/HRC/16/44>

ekolisaka lisusu makasi botau na bango³.

Mpo na kosukisa, mosala ya Protection International esali elongo na mangomba ya basivile mpo na kotombola mokano ya bobatali babundeli ya makoki ya bato na Kivu ya Sudi etondi na mateya. Protection International (PI) epesaki lisungi ya tekini mpo na bokomi mobeko oyo. Lisusu, ebundelaki mpe esungaki lisanga ya baipalema oyo batyaki molende mpo mobeko ebima. Mobeko yango etyamaki maboko mpe ebimisamaki na Guvene na sanza ya mibale na mobu 2016. Mobeko yango ezali ya liboso na Congo, mpe ezali ndakisa mpo na bituka mosusu ya ekolo, mpo na mobeko ya ekolo mobimba mpe mpo na bikolo mosusu ya⁴ bituka ya Afrika.

Ntina nyonso wana etindaki biso tobongola Buku ya sika ya bomibateli (NMP) mpe ya kokokanisa yango na maye ezali koleka na RDC, na bokotisaka bobongwani ya ndenge ya kosala mpe nzela na biso etali bokengi mpe bobateli ya babundeli ya makoki ya bato. Buku oyo ezali mpe kolimbola bobongwani ya makanisi ya Protection International (PI) etali bokengi mpe bobateli ya babundeli ya makoki ya bato na mibu oyo euti koleka. Makanisi yango ekolisamaki na mosala na biso ya kokamba Babundeli ya makoki ya bato (DDH) na bolendisi makoki na bango etali bokengi mpe bomibateli, mpe na masolo na biso na mangomba mosusu oyo esalaka mosala ndenge moko na biso. Buku oyo ezali mpe na mposa ya koyingisa polele lolenge basi bazwaka likambo ya bokengi, elingi koloba nzela oyo ezali koyeba mpe kobeta ntembe na bokonzi nyonso oyo ezali kokotisa ndenge nyonso ya botii basi mpembeni mpo na bokeseni ya nzoto na bango na babali, kasi mpe mpo na bokeseni ya bozwi na bango, ya bikolo na bango, ya makoki na bango, ya lolenge na bango ya kosangisa nzoto na moto mosusu, ya bomwana-ekolo na bango to mpe mpo na ndenge mosusu ya botii bato mpembeni⁵.

³ Etude de base sur les besoins de protection des femmes défenseures des droits humains au Nord et au Sud Kivu, Protection International, Décembre 2018

⁴ Rapport Focus, Politiques publiques pour la Protection des défenseurs des droits de l'homme: défis et tendances globales, Protection International, 2017.

⁵ [ICT's for Feminist Movement Building](#), Activist Toolkit, JASS (Just Associates) Women's Net and Association for Progressive Communications (APC), 2015.

Nzela ya bomibateli ya Bikolo ya molongo oyo ekokani na makambo Babundeli ya makoki ya bato na Repibliki Demokratiki ya Congo bazali kokutana na yango

Kobundela makoki ya bato ya Repibliki Demokratiki ya Congo, wapi makoki mpe mansomi ya moto na moto etosamaka te, ezali mosala ya mpasi to ya kebakeba. Bitumba ememaka mabe mingi, oyo esalemaka yambo mpenza na mampinga ya ekolo, kasi mpe na mangomba ebele ya bato bakumba mandoki. Baluki makambo wana bonyokolaka basivile mingi, ndakisa koboma et kozwa basi na makasi ntango na kozwa bitumbu. Bato batiki ngambo ya bokonzi, bapanzi nsango, babundeli ya makoki ya bato to baidemokrasi oyo bazali kobimisa mpe kotelemela mabe wana, bakonzi ya leta bazali koluka kokangisa bango mokono to kopekisa bango balobela mabe yango. Bonsomi ya bapanzi nsango mpe likoki ya bozwi nsango ezali kokitisama ntango nyonso. Bakonzi bazali kokoba kopekisa mpe kopanza mayangani ya kimya oyo mangomba ya basivile ebongisi, mingi mingi mangomba oyo ezali kotelemela matata ya politiki mpe maponami. Lisusu, basi bazali kokutana na kpokoso ya ndenge oyo etali bomoto na bango. Bobala, mimeseno ya bonkoko mpe botii mpembeni ezali kobakisama na kpokoso euti na makambo ya politiki mpe ya bokengi. Likolo ya kpokoso oyo eponi mobali mpe mwasi te, kpokoso oyo basi bakokutanaka na yango ezali mitungisi ya babali mpo na kosangisa nzoto oyo ekoki komema na bozwi bango na makasi, bozangi makoki mpo na kosala mosala na bango, botii mpembeni oyo ekangani na bonkoko lokola mpe bosambwisi mpe makanisi endimama na bato ntango na likakoli⁶.

Nzela na biso ezali mingi kobeta sete na kobanda kotonga na bisaleli ya ntina ya Babundeli ya makoki ya bato oyo ezali; na boyebaka bokeseni ya mposa mpe ya ndenge na bango; mpe na boyebaka ete mayele etali boyangeli ya bokengi mpe ya bomibateli ekangemi na ezaleli ya bato. Bokengi mpe bomibateli ya Babundeli ya makoki ya bato etali bobele babundeli ya makoki ya bato bango moko te. Babundeli ya makoki ya bato bazali na kati ya masanga ya bato ndenge na ndenge oyo bazali kosala na yango elongo, kondogbana to kosungana. Mikangano nyonso wana ezali kolakisa ndambo ya makama oyo babundeli ya makoki ya bato bakutanaka na yango. Tozali kokanisa ete etape ya bolendisi makoki esengeli kozwama lokola etape ya ntombwana, se ndenge wana mpe esengeli kozala boyangeli ya bokengi. Na ntina wana, mpe lolenge Monganga Mukwege alobi yango liboso, etape yango esengeli bobele kolendisa ntombwana ya myango te, ya mibeko to mayele mosusu ya bomibateli te, kasi mpe mbongwana ya makanisi oyo ekolingisa mbongwana ya

bosali mpe ya bizaleli ya babundeli ya makoki ya bato etali boyangeli ya bokengi mpe ya bomibateli.

Bokokanisi buku oyo na makambo esalemaka na Repibliki Demokratiki ya Congo ezali mpenza pete mpe mpasi te na kosalela. Etali mingi mpenza makambo ya ntina ya boyangeli bokengi mpe bomibateli. Buku ezali mpe kotala likakoli ya makama, ntombwana ya meko mpe mayele ya bokengi mpe ya bomibateli, mpe boyangeli ya bokengi na kati ya lingomba. Mpo na kosunga bato bayeba makanisi mpe nzela tosaleli, tolakisi makanisi mpe nzela yango na ndakisa moko ya lingomba moko na RDC oyo bokolanda na buku oyo. Bobali mpe bomwasi elobami na makambo nyonso etali bomoi ya bato mpe na sekisyo nyonso ya buku oyo.

2. Kokakola makama

Lisengami na biso ya mokapo oyo ezali kopesa bino⁷ bisaleli esengeli mpo na kokakola likama, mpe sekisyo oyo ezali kolimbola mayele yango. Na sekisyo nyonso ya mokapo oyo tokozwa ndakisa ya likakoli ya likama sima ya ndimbola ya makani-si mpe ya nzela ya mosala, lokola mpe mpo na ntombwana ya meko ya bokengi mpe ya mayele ya bomibateli (mokapo ya 3, sekisyo ya 3.1., 3.2. mpe 3.4.). Tozwi ndakisa ya lingomba moko ya basi ya Repibliki Demokratiki ya Congo, mpe tosaleli nzela ya likakoli ya makama. Boyeba ete ndakisa topesi ezali ya makambo nyonso te mpe oyo etindami te. Ezali se mpo na kolakisa nzela ya kolanda.

BOTALISI LINGOMBA YA MAKANISI

Lisanga ya Basi Batelemela Bozangi kopesa bitumbu ya Kivu ya Sudi (CFCIK) ezali lingomba ya basi ebundaka mpo na botomboli makoki ya basi oyo bilo na yango ezwami na Bukavu. Lingomba yango ezali na bato bazali kosala mosala 20, kati na bango bato 15 bafutamaka mpe bato 5 basalaka na bolingi na bango ntango na lifuta. Lingomba esalisaka basi bazangi makoki mpe baye babali bazwaki bango na makasi. Ntina na yango ezali kobongisa ezaleli ya makoki ya bato na bopesaka lisungi liboso ya bazuzi, lisungi ya kobondo mpe ya monganga, mpe ya bomoi na lisanga, bakisa mpe kopesa mateya mpo kozwa biyano na mposa ya basi oyo babukaki makoki na bango ya bomoto na etuka ya Kivu ya Sudi.

Mpo na kokokisa masengami na yango, oyo ezali bomibateli mpe botomboli makoki ya basi, lingomba esalaka misala na yango malamu, kosalisa bato liboso ya bisambiselo mpo na kobongisa ndenge ya kofunda likambo liboso ya bazuzi, lisalisi ya kobondo mpe ya monganga na basi oyo babuki makoki na bango ; mosala ya kolendisa mangomba ya basi, mpe mosala ya bosambeli mpe ya bolendisi.

⁷ Na buku oyo, liloba « bino » ekolakisa (motangi to) batangi ya buku oyo, ezali moto, lingomba to mpe lisanga

Bitape ya sekisyo ndenge na ndenge ya buku ekokamba bino:

- Likakoli ya ntango, esika, likambo (ekwela) (Mokapo ya 2, sekisyo ya 2.1.)
- Boyebi bikela mpe makambo oyo ezali kotya bino an makama (Mokapo ya 2, sekisyo ya 2.2.)
- Likakoli ya makambo mabe ya bokengi mpe ya makama (Mokapo ya 2, sekisyo ya 2.3.)
- Boyebi mpe likakoli ya botau mpe ya makoki na bino (Mokapo ya 2, sekisyo ya 2,4)
- Botuyi to botali makama (Mokapo ya 2, sekisyo ya 2.4.)
- Bokanisi meko ya bokengi mpe mayele ya bomibateli (Mokapo ya 3)

Sekisyo mokomoko ezali na molongo ya oyo elobami liboso. Eyano ekozala elili elobi makambo nyonso ya:

- Makama mpe bokaneli na bino;
- Epai makama mpe bokaneli yango euti;
- Botau mpe bokasi na bino mpo na kotelemela makama mpe bokaneli yango;
- Nivo ya makama bokutani na yango;
- Mpe mwango, bakisa meko ya bokengi mpe ya mayele ya bomibateli na kotelemela yango.

Mpo na koyeba bitape yango, totala liboso eloko oyo ebombami na makama:

$$\text{Makama} = \text{Bokaneli} \times \text{Botau}$$

Eloko oyo ebombami elakisi ete likama ekokani na bokaneli oyo bayikinyi yango na botau mpe bakaboli yango na makoki. Likambo ya yambo ya kolobela ezali, soki bokaneli ezali te, likama mpe ezali te. Lolenge mpe nivo ya makama ekokani mbala moko na bokaneli. Na nsima, eloko oyo ebombami elakisaka lisusu ete likama etalaka mpe botau na makoki, elingi koloba eloko oyo ebombami etali mpe botau, bokasi to makoki oyo bato to mangomba ezali na yango mpo na kotelemela makama mpe bokaneli. Soki bozali na botau, makama ekokola, nzokande soki bozali na makoki mingi makama ekokita.

1. Bokaneli eutaka na libanda ya lingomba na bino. Ebimaka na bizaleli ya esika bofandi mpe ezalaka bobele kati ya bizaleli ya esika wana bofandi. Yango wana etape ya liboso ya likakoli ya makama ezali koyeba bizaleli ya esika bofandi. Kasi, mimeseno na bino ya mokolo na mokolo ntango ya mosala na bino to ntango bozali na bopemi lokola mpe bikela na bino kati ya lingomba ekotika elembo na lolenge mpe na nivo ya likama oyo bokokutana na yango. Esengeli bongo koyeba mimeseno wana ya mokolo na mokolo mpo na kokanisa boni boni kobongola to kobongisa yango mpo na kokitisa makama. Esengeli lisusu kolengele bokengi na bino zingazinga ya misala na bino mpo bokoka kosala misala yango ya kimya nyonso.

2. Na nsima, na etape ya mibale, esengeli koluka koyeba mpe kokakola bokaneli oyo bokutani na yango, lokola mpe makama, oyo ezali mbuma ya bokaneli yango (elingi koloba likama ezali zambi bokaneli ezali). Bokaneli ekoki kokangema na makambo ebele ya esika bozali kosala (ndakisa mbeba ya bobuki mibeko ya ekolo to mobeko ekokutola makoki ya babundeli ya makoki ya bato), kasi ekoki mpe kokangema mbala moko na esika na ya mosala mpe na mosala oyo bino mpenza bosalaka (ndakisa kompani moko ya makele ekaneli mokambi ya lingomba moko oyo etelemeli myango ya kompani yango). Bokaneli ya polele eutaka mingi mpenza na bato to na mangomba bazali ya bai-etumba bazali zingazinga na mosala na biso. Bato to mangomba yango balingi kopekisa biso tosala makambo tosalaka, mpo mosala na bino ezali kobebisa matomba mpe masengami na bango. Bokaneli nyonso ya polele ezali na esika eutaka, mpe esika yango ekoki kozala moto (moto moko, enama ya leta, kompani, b.n.b.) oyo elingi koyokisa bino mpasi. Mayele basalaka mpo na kopekisa bino bosala maye bosalaka ememaka to makambo mabe ya bokengi, to bobebisi bokengi na bino. Likambo esengeli liboso ezali koluka koyeba esika bokaneli ezali kouta, masengami na yango, ndenge na yango mpe soki ekoki kokokisama to te. Likambo esengeli yango wana mpo na kozala na likanisa ya nivo ya bokaneli.

3. Etape ya misato etali mpe makambo mabe ya bokengi. Makambo mabe ya bokengi emonanaka te na eloko ebombami ya likama., kasi ebongi kozwa yango lokola elembo ya bokengi na bino. Makambo ya bokengi oyo ebongisami mpo na moto to lingomba songolo, oyo ekangemi mbala moko na mosala na bino, ekangemaka makasi na bokaneli mpe na esika eutaka. Ezali bongo kati ya esika mpe ya bizaleli to ya ekwela. Nzokande makambo mabe ya bokengi (ndakisa, kobungisa mafungola) ekangemi mpenza na bokaneli te. Kasi, ekotungisa mpe bokengi na bino (elingi koloba soki nabungisi mafungola na ngai, moto mosusu akoki kozwa yango mpo na kokota na bilo na ngai.)

4. Na etape ya minei, tokotala malamau botau mpe makoki na bino mpe tokokangisa yango na bokaneli oyo bokutani na yango.

Ntango bokosala makambo wana nyonso, bokoki kotuya to kotala nivo ya makama oyo bokutani na yango mpe kotya yango na molongo na botalaka nini eleki makasi to ekoki kozala liboso. Mpo na yango, tokotala elongo nyonso etali eloko ebombami ya bokengi (elingi koloba bokaneli ekoki kokokisama to te, nini bokaneli ekoki kosala, botau mpe bokasi na bino.) Ezali etape ya nsuka ya likakoli ya makama, oyo ekolingisa bino kobongisa meko ya bokengi mpe mayele ya bomibateli (na mokapo ya 3.)

Meko ya bokengi ekozwa mbala moko botau mpe makoki, na bombongolaka botau na makoki mpe na bolendisaka makoki oyo kozalaka liboso. Meko ya bokengi ekotala bongo bokaneli te, elingi koloba ekotala makanisi ya moto oyo akani kosala bino mabe te. Meko yango ekoki kokitisa bokasi ya bokaneli yango, na boyeisaki bokaneli ya batumboli mpasi mpo na kokokisama (ndakisa na botii bikangeli to kamela ya bokengele na bilo), to na bokitisi bokasi ya bokaneli soki ekokisami (ndakisa soki moto moko abuki bilo mpe akoti mpo na koyiba mikanda ya ntina, akokoka kozwa yango te soki mikanda yango ebatelami mpe ezali na mituya ya sekele.) Epai mosusu, mayele ya komibatela elukaka kotika elembo na bokaneli na bobakisaka makambo politiki ekokutana na yango mpo na babundisi.

Likanisi ezali ya koluka ndenge ya kokolisa esika na bino ya mosala na bokolisi mayele ya kososolo bato to mangomba ya bai-etumba wapi bokaneli ezali kouta. Yango ekosungama na likakoli ya ekwela, zambi bokotala boni boni mosala na bino ezali kobebisa masengami mpe matomba ya moto to lingomba ya bai-etumba mpe bokokanisa maye bokoki kosala mpo na kolembisa yango. Lisusu, bokoluka kosalela makoki na bino mpo na kolonga botau ya banguna mpo na kobebisa mayele bango balingi kosalela mpo na koyokisa bino mpasi.

2.1. Likakoli ya ekwela na bino

MASENGAMI YA BOYEKOLI

- 1 Koyeba mpo na nini esengeli kokakola bokangani ya ezingelo ya mosala na makambo etali bokengi, mpe mpo na nini esengeli kolobela bokeseni kati ya mobali na mwasi.
- 2 Kosalela nzela ekeseni mpo na kokakola ekwela mpe bato to mangomba ya bai-etumba.
- 3 Koyeba mpo na nini ekwela, bikela mpe misala na biso ebotaka ntembe.

NSANGO YA NTINA

- 1 Babundeli nyonso ya makoki ya bato bakoki kokutana na makama, kasi babundeli nyonso ya makoki ya bato bakutanaka na makama ya ndenge moko te.
- 2 Makama babundeli ya makoki ya bato bakutanaka na yango etalaka ezaleli ya politiki (bokan-eli), botau mpe makoki na bango moko.
- 3 Ezaleli ya politiki eninganaka mpe ebongwanaka. Likama mpe ezali eloko ekoki koningana, ekoki kobongwana ntango nyonso

Ntina ya sekisyo oyo ezali koyeba bokasi ya ezingelo na bino, ya bato to mangomba ya bai-etumba mpe ya mokangano ezali kati ya bato to mangomba ya bai-etumba wana na mosala na bino mpo na makoki ya bato. Likanisi ezali se ete mangomba nyonso wana ezali mangomba ya kotya ntembe oyo ezali koluka kopekisa mosala ya babundeli ya makoki ya bato. Ntango mosusu, ekosala yango na bokanelaka na ndenge ebele ekeseni. Boluka koyeba maye ezali kotelemela mosala na bino. Koso-solo ntina mangomba yango ezali kotelemela mosala na bino, makoki mpe botau na yango ekopesa bino nsango ebongi mpo na kotuya makama bokoki kokutana yango mpe koluka mayele mpo na kokitisa yango. Lolenge moko, koyeba mangomba ezali kosunga bino, ntina mpe makoki na yango ekoki kosalisa mpo bokangama na yango. Soki likakoli ya bino ezwi makambo nyonso esengeli mpe ezali malamumu, meko ya bokengi mpe mayele ya bomibateli ekokokana na esika mpe na makambo na bino to na ekwela na bino.

Mpo na yango, kosalela likakoli ebongi bobele na lingomba na bino. Kosalela bitapi mibale elandi. Tokanisi ete ekozala malamumu bosalela ndakisa oyo na sikisyo ndenge na ndenge ya buku oyo mpe bobongisa mwango ya bokengi ya solo mpo na lingomba na bino.

2.1.1. Likakoli ya bawelani

Likakoli ya bawelani ezali nzela oyo ekolingisa bino koyeba mangomba ezali zingazinga na bino, ezala lingomba ya ekobundisa, lingomba ya kosunga to lingomba ya ngambo moko te. Bozongela liyemi oyo azali na nse. Bolimbola lisengami na bino ya mosala, mpe botanga mangomba nyonso oyo ezali kotelemela to kosunga lisengami wana, mpe mangomba oyo ezali ngambo moko te to oyo ezali kosunga te mpe kotelemela te.

Ezali na ntina makasi kokota na bozindo mpenza na mosala wana. Ndakisa, esika ya kotanga « polisi » (to kotanga yango lokola lingomba nyonso soki bokanisi ete ezali lingomba ya kotya ntembe soki botali yango lokola ezali), koluka koyeba na kati na yango biteni to bato bakotelemelaka bino to babundeli ya makoki ya bato. Boko bato na kati ya polisi bakoki kozala lokola lisungi ya lingomba. Ndenge moko, esika ete botanga « kompani ya bikolo ebele », bolimbola polele kompani nini ya bikolo ya ebele bozali koloba. Bomikundola ete lingomba nyonso ezali na litomba ya bai-etumba te. Ekoki kozala mobeko, bonkoko to eloko mosusu oyo ezali kotelemela to kosunga lisengami ya mosala na bino. Na nsuka, ezali mpasi mpo na koyeba mangomba ya ngambo moko te, zambi ekoki kosalema ete toyeba makanisi na yango te, to yoko mbala etelemelaka lisengami na bino ya mosala, mpe mbala mosusu esungaka yango. Mpo na oyo etali likakoli ya bawelani ya basi babundelaka makoki ya bato, botala mpe bato ya zingazinga na bino (bailibota, baninga, lisanga, b.n.b.) bakoki mpe kozala lingomba ya lisungi lokola mpe ya kobundisa. Ndakisa, mobali oyo azali kobeta mwasi na ye azali na epai ya lingomba ya kobundisa. Ndenge moko, bonkoko ya zingazinga na bino ekoki kozala to epai ya lingomba ya kobundisa to epai ya lingomba ya kosunga.

Likakoli oyo ezali etape ya yambo mpo na kososolo malamumu esika ya mosala wapi makama ekoki kobima. Ekopesa bino likanisi ya esika monene wapi bokosala mosala: ezala bobele mangomba ya bai-etumba, kasi mpe makambo etindaka mangomba yango etelemela lisengami na bino ya mosala to kosunga bino. Etape elandi ekolobela mangomba wana ya bai-etumba.

CFCISK →

Kotombola makoki ya basi batau mpe baye bazwi bango na makasi

LIKAKOLI YA BAWELANI CFCISK

Mangomba ya kotya ntembe

- Mangomba ya bakumba mandoki
- Bakonzi ya bonkoko
- Mabota ya bato babuki mibeko
- Bakonzi ya Leta
- Mampinga ya Repibliki Demokra-tiki ya Congo
- ANR
- Mwango ya mobeko etali babun-delii ya makoki ya bato
- Botata
- Bozangi kopesa bitumbu mpo na makambo ya
- Babundeli ya makoki ya bato ba-kende sango (Pascal Kabungulu, Serge Maheshe, Floribert Chebea)
- Boyangeli mabe ya bikolo ya leta, kanyaka mpe bosaleli mabe nkita ya ekolo ekokolisa bobola ya bato ya bozwi moke
- Botamboli ya mandoki kati ya baimboka
- Bosenzeli mpe bokoti na bonkutu na mangomba ya babundeli ya makoki ya bato

Mangomba ya kosunga

- 1 Boko bato kati ya misala ya bo-sembo :
 - Moto ya 1 (zuzi)
 - Moto ya 2 (kalaka ya leta)
- 2 Mangomba ya mboka :
 - Lisanga-likabo Panzi
 - Lisanga ya Basi ya
- 3 Mangomba mpe binama ya mo-longo :
 - Protection International (PI)
 - Lisanga ya Bikolo ya Mpoto
 - Ambassade
- 4 Mabota ya bato bazwi makama

Mangomba ya ngambo moko te

- 1 Bilo ya Lingomba ya Bikolo ya Molongo mpo na Makoki ya Bato
- 2 Baiekolo nyonso
- 3 Mangomba ya politiki ya bombanda

MITUNA YA BOYANGELI⁸

Ndenge ya politiki ya nkita mpe ya efandeli ya bato

Bosalisani kati ya RDC na bikolo mosusu

Bitumba

Lisanga ya makanisi

Makambo to bokaneli nini bokutanaka na yango lokola babundeli ya makoki ya bato?

Makambo nini ya ntina to bokaneli nini bino, lokola mangomba to bato, bokutanaka na yango? Boyeba ete bokaneli yango ekoki kozala ndenge moko te mpo na bailingom-ba nyonso, engebene na misala na bango na lingomba (badikitele, basali, bakambi ya pologame, b.n.b.), mobali to mwasi, bomoto na ye, ekolo, eyamba, bofandeli na bato mpe nkita, b.n.b.

Makambo to bokaneli nini basi ya lingomba na bino bakutanaka yango mpenza? Botala bokaneli euti na bomoi na bino kati bato, kasi mpe na bomoi na bino na libota (libota, baninga, lisanga). Ndakisa:

- Bonkoko ya konyokolo
- Botata
- Mitungisi ya kosangisa nzoto na mwasi to ya makanisi
- Makanisi bozali na yango mpo na mosala ya basi mpe kati ya libala
- Bozangi bonsomi ya mosolo
- Bozangi lisungi ya libota
- Bokutoli makoki na nzela ya mobeko
- Bonyokoli nzoto
- Bonyokoli mayele mpe makanisi
- Bobangisi mpe bobangi

Bato to mangomba nini balukaka etumba, ezala na bomoi na bino moko to to na bomoi na bino kati ya bato?

Matomba mpe bokonzi nini lingomba to bino, lokolo bato bolingi kotumbola?

⁸ Myoko mituna oyo euti na esaleli ya botei <https://werise-toolkit.org/> oyo ebongisami na JASS (Just Associates)

Makanisi nini to lisanga ya makanisi nini bozali kobundisa?

Banani bazali kolakisa elili mpe mosala ya mwasi na lisanga, mpe bazali komema makambo ya sikisiki oyo basi bazali kokutana na yango?

Boni boni mangomba wana esalaka mpo na konyokolo bomoi, kobebisa misala mpe bokengi ya basi (ndakisa bokolongonu na bango ya mayoki mpe ya nzoto, bonsomi ya mikano etali nzoto na bango moko, nkita na bango, bosali mpe bokambi ya politiki na bango, bomilingi bango mpenza mpe mayoki ya bokengi na bango moko?

Boni boni mangomba wana esalaka mpo na kosunga bango bazala na bomoi malamumu, misala mpe bokengi na bango mpe balonga minyoko?

Eloko nini ya biyamba esalaka na botii ntembe to na lisungi na bomoi mpe na misala ya basi? Boni boni mangomba wana esalaka mpo na kosunga bango bazala na bomoi malamumu, misala mpe bokengi na bango mpe balonga minyoko?

Eloko nini ya biyamba esalaka na botii ntembe to na lisungi na bomoi mpe na misala ya basi?

Mbongwana ezali mpenza na botii ntembe to na lisungi na bomoi mpe na misala ya basi?

Na ntango wana, banani bazali mpenza kosunga basi mpo na bokokani ya mobali mpe mwasi mpe mpo na bitumba ndenge na ndenge mpo na makoki ya basi? Mangomba nini ezali kotelemela yango makasi? Ezali na mangomba mosusu ekoki kozala ngambo ya basi, ata soki sikoyo eyabani naino te?

Na botalaka likakoli mobimba bosali, makambo nini ya minene mpe mabaku nini ya malamumu ekwela oyo epesi na bokasi na bino ya kotonga masanga mpe bosalisani ya bosembo mpe na ndenge ekokani?

2.1.2. Likakoli ya mangomba ya bai-etumba

Bopona sikoyo bato to mangomba ya bai-etumba, ezala na bomoi na bino na libota to na esika ya bato ebele, oyo bomoni ete ezali mangomba ya mabe (botika naino mpembeni mangomba mosusu oyo elukaka mindondo te, bokozongela yango sima.) Sima bopona mangomba ya kosunga, lokola mpe mangomba eponi ngambo moko te.

	Mangomba ya basimba mandoki Mai-Mai	Mabota ya bato babuki mibeko	Lisanga ya bikolo ya mpoto	Lisanga ya Basi na RDC (CSF)	Bilo ya Lingomba ya Bikolo ya molongo mpo na Makoki ya Bato
Ntina mpe matomba na yango na lisengami ya mosala na bino	Kosenzela to kotala baimboka mpe kozwa lisalisi na bango				
Mayele na yango ya kotya ntembe to ya kosunga mosala na bino	Bokaneli; Bitumba; Bozwi basi ya makasi; Bokoti mpo na mwa ntango na mboka				
Bokasi na yango mpo na kotelemela to kosunga bino, elingi koloba makoki mpe botau na yango	<i>Makoki</i> : ezali na bibundeli mpe na mandoki. Bato ebele bayangelami na yango. <i>Botau</i> : Bato batosaka yango bobele mpo babangaki.				
Ndenge na yango ya kotelemela to kosunga bino (ezali moke/ kati kati/li-kolo)	Likolo				

Mangomba wana esalisa bino lokola ebandeli ya likakoli ya mangomba ya bai-etumba, mpe bokotisa yango na loto (kotala ndakisa ezali na nse.) Bokakola ndenge mpe bilembo ya sikisiki ya mangomba ya bai-etumba: matomba mangomba wana ekozwa na mwango oyo, mayele na yango na botii ntembe to na bosungi mpo na kobatela mobundeli ya makoki ya bato, bondimami na yango na bakonzi ya leta, bokasi na yango ya kosala mosala (ya bobundisi to na bombanda to ya lisungi,) botau na yango, likoki na yango ya kosala. Kosalela etanda ezali na nse mpo na kokakola.

Ntango bokakoli ntina mpe matomba, mayele, bondimami na leta, makoki mpe botau ya mangomba motoba, bozongela kokakola mangomba ya bawelani. Boluka oyo elukaka mindondo te. Bokoki kokamata moko mangomba yango lokola mayele (ndakisa mobeko basali mpo na koluka kobebisa mosala ya babundeli makoki ya bato) oyo moko ya bawelani oyo boyebaki? Moko mangomba yango eyebisaka biso mwa makambo etali bokonzi mpe makoki na yango to bondimami na yango na leta? Ezali na lingomba moko oyo botyaki esika moto te na mangomba ya bai-etumba? Soki ezali bongo, bomeka kotya mangomba wana kati ya mangomba ya bai-etumba wapi eutaka makambo wana. Botondisa etanda ebongisami mpo na yango. Bokoma mpe bobaka nsango ya etanda ezali likolo na loto ezali na nse, na esika ya bokutani ya molongo etelema na molongo elala na lingomba ya bai-etumba (na esika ezali moindo).

Na sima, botala mikangano kati ya bawelani mpo na kokakola mabaku malamumu to koluka mbano na bobateli ya mobundeli ya makoki ya bato. Boyeba ete bisika mibale ekokani na bokutani kati ya bawelani mibale mpenza. Bolanda molongo etelema mpo na kokakola likambo mowelani moko akoki kosala na mosusu, ndakisa ya mowelani ya 1 likolo ya mowelani ya 2. Mpe bolanda molongo elala mpo na kokakola nini mowelani ya 2 akoki kosala na mowelani 1. Likakoli ya bokangani kati ya bawelani ekosalisa bino bomona boni boni boko basungi na bino bakoki kozala na likambo ya koloba to te likolo ya mangomba ya babundisi.

	Mangomba ya basimba mandoki Mai-Mai	Mabota ya bato babuki mibeko	Lisanga ya bikolo ya mpoto	Lisanga ya Basi na RDC (CSF)	Bilo ya Lingomba ya Bikolo ya molongo mpo na Makoki ya Bato
Mangomba ya basimba mandoki Mai-Mai		Boko baimabota bazali na mangomba ya basimba mandoki, mpe boko bazali bakonzi kuna, mpe bongo bakoki kozala na likambo ya koloba likolo ya mikano ya mangomba yango.			
Mabota ya bato babuki mibeko	Mabota etosaka mangomba ya basimba mandoki se mpo na bobangi.				
Lisanga ya bikolo ya mpoto					
Lisanga ya Basi na RDC (CSF)					
Bilo ya Lingomba ya Bikolo ya molongo mpo na Makoki ya Bato					

MITUNA YA BOYANGELI

Na nzela nini mangomba ya bai-bitumba wana ekoki kosengisi misusu?

Matomba ya mangomba wana ekokani? Ekeseni?

Moko ya baluki makambo wana azali na likoki ya kosalela botau ya mosusu?

Moluki makambo moko azali motau liboso ya bikela ya moluki makambo moko to baluki makambo mosusu ebele?

Baluki makambo oyo basungaka bino bazali na makoki ya kotelemela mayele oyo baluki makambo oyo babundisaka bino basalelaka?

Baluki makambo ya lisungi bazali na makoki ya konyata baluki makambo ya bobundisi?

Esika nini baluki makambo ya ngambo moko te bamityaka liboso ya baluki makambo ya lisungi mpe baluki makambo ya bobundisi? Bamipesaka epai moko to epai mosusu?

Na kati ya baluki makambo ya lisungi, tokoki kozwa baye bazali na likoki ya kotelemela to koyanola na ndenge ekoki na bokaneli ya sikisiki oyo basi bakutanaka na yango mpe eutaka na baluki makambo ya bobundisi?

Boko baluki makambo wana basalaka elongo to basalisanaka?

2.2. Likakoli ya misala ya lingomba na esika oyo

MASENGAMI YA BOYEKOLI

- 1 Koyeba misala mpe bikela oyo ezali kotinda biso na makama.

NSANGO YA NTINA

- 1 Bobongisi ya bokengi mpe bobateli na bino esengeli kobanda na bikela na bino moko mpe esengeli koluka kolendisaka oyo ezali kokutola to kokitisa makama, mpe kobongola oyo ezali kokolisa makama.
- 2 Komanyola likolo ya bokengi mpe bobateli na bino kobanda na bikela na bino ekotinda bino kotala mikakatano mpe makambo mosusu oyo bokokutana na yango lokola lingomba to lokola bato mpo na kobongola to kotombolisa bikela yango.

2.2.1. Misala ya lingomba mpe bikwela ya makama

Esengeli awa se koyeba misala oyo bosalaka malamumu mpe ezali kotya bino na likama moko to na makama ebele. Bokoluka na sima meko ya bokengi mpo na moko moko ya misala to ya bikwela wana ya makama. Bozala bongo na mibeko ya bokengi elongobani na ekwela moko moko wana. Bolanda ndakisa epesami awa na nse.

MISALA YA LINGOMBA/BIKWELA YA MAKAMA YA CFCISK

- Bobongisi mateya mpe masolo etali makoki ya basi.
- Misala ya bosambeli epai ya bakonzi ya mboka mpe ya molongo.
- Botali na ndako na bango basi oyo mibali bazwaki bango na makasi.
- Mosala ya boluki koyeba ntina ya bobuki makoki ya basi.
- Kokende na bilo.

MITUNA YA BOYANGELI

Misala nini elengelami to ya lingomba oyo ezali kotya bino na likama moko to na makama?

Misala nini ezali kotya bai-lingomba nyonso na likama?

Misala nini ezali kotya se ndambo ya bai-lingomba na likama?

Misala nini ezali kotya mpe mabota ya ba-lingomba na likama?

Nani azali kotelemela misala yango?

Nani azali kotelemela misala yango?

Makama nini bino lokola lingomba to bato bozali kokutana na yango ntango ya misala wana?

2.2.2. Boyebi bikela oyo ezali kotya biso na makama

Ekela elakisi likambo nyonso oyo bosalaka mokolo na mokolo, ezali bobele na mosala na bino te, kasi mpe na bomoi na bino ya mokolo na mokolo. Tobeti sete na bikela wana, zambi boyangel bokengi ekangemi na ndenge bozali kotambwisa bomoi na bino liboso ya makama oyo bozali kokutana na yango. Ndakisa soki bozali na mimeseno ya kolongwa na bilo ntango butu esili koyingela, ekela wana ekokomisa bino batau liboso ya bokaneli oyo bokoki kokutana na yango. Na ntembe te, bakoki kosala bino mabe na pete na butu kasi na moi te. Bobongisi boyangeli ya bokengi na bino ekosenga mpe bongo mbongwana ya mimeseno na bino ya mosala. Esengeli komanyola ntina oyo etindaka bino bozala na bizaleli wana to kobongola mimeseno wana. Mimeseno to bikela wana ezali na motuya makasi mpenza mpo na kosala malamumu mosala na bino? Ezali na litomba monene na bolamu na bino? Ntina yango ekoki kozala malamumu na yango moko ata soki ezali kotelemela boyangeli ya bokengi. Meko ya bokengi oyo bokozwa esengeli kolongobana na bizaleli na bino mpo na kolingisa bino kokoba malamumu mosala na bino na bobongisaka mpe bobateli na bino ndenge esengeli.

MISALA YA CFCISK	Bikela oyo ezali kotya bino na makama	Bikela oyo ezali kokotisela bino makama
Bobongisi mateya mpe masolo etali makoki ya basi	<p>Tosalelaka liloba ya sekele te mpo na kobatela odinatele na biso.</p> <p>Tolukaka koyeba ndenge ya bayekoli te (mpo na koboya bato mabe bakoki kokotela biso).</p> <p>Topanzaka nsango ya sekele na telefone. Tolekisaka ntango molai libanda ya mabota na biso, mpe yango ebendaka matata.</p>	Toyokanana malamumu na bakonzi ya mboka ya bisika mateya mpe masolo elekaka.
Misala ya bosambeli epai ya bakonzi ya mboka mpe ya molongo	<p>Tosalelaka liloba ya sekele te mpo na kobatela odinatele na biso.</p> <p>Topanzaka nsango ya sekele na telefone.</p>	<p>Bozangi kosolola to koyebana na masanga ya molongo.</p> <p>Bokangani to bosololi na bapesi misolo.</p>
Botali na ndako na bango basi oyo mibali bazwaki bango na makasi	<p>Tokomaka matatoli nyonso etali bobuki makoki ya babundeli ya makoki ya bato oyo tozwaka na kaye na biso mpe tomemaka yango tii na Bukavu.</p> <p>Topanzaka nsango ya sekele na telefone.</p>	Totambolaka ntango nyonso babale babale.
Mosala ya boluki koyeba ntina ya bobuki makoki ya basi.	<p>Tokomaka matatoli nyonso etali bobuki makoki ya babundeli ya makoki ya bato oyo tozwaka na kaye na biso mpe tomemaka yango tii na Bukavu.</p> <p>Topanzaka nsango ya sekele na telefone.</p>	Matatoli ebombamaka na ndenge misato ekeseni : na papye, na odinatele mpe na disike ekasi ya libanda.
Kokende na bilo.	<p>Totikaka mosala sima mpenza, soki butu eyingeli.</p> <p>Boko kati na biso bazangaka mosolo mpo na kofuta tike ya bisi mpe basengeli kotambola makolo na butu. Bato bakotako na bilo na mpasi te.</p>	Tobongisaka lolenge ya kotambola : moilingomba moko moko azali na ekipi ya bato 3 oyo basengeli kopesana nsango ntongo mpe mpokwa nyonso ete moko moko na bango azali malamumu.

MITUNA YA BOYANGELI

Byoko bikela to bizaleli na bino ya mokolo na mokolo epesaka kpokoso na bokengi na bino? Ebotaka botau?

Soki, iyo, mpo na nini? Makambo nini bokokutana na yango soki bosengeli kobongola to kotombolisa bikela yango?

Bosalaka nini lokola lingomba mpe bato mpo na komibatela bikela oyo elimbolami likolo ekwei?

Mabota na bino esalaka nini mpo na bokengi mpe bobateli na bino?

Bosalaka nini lokola lingomba mpe bato mpo na komibatela na nyonso?

Bizaleli na bino mpe ya bailingomba na bino (mpe ya baimabota na bino) liboso ya makama oyo bokutanaka na yango mpe na bokengi na bino ezalaka ndenge nini? Boni boni bizaleli yango emonisaka polele?

2.3. Likakoli ya makambo mabe ya bokengi mpe ya bokaneli

MASENGAMI YA BOYEKOLI

- 1 Koyeba bokaneli mpe makambo ya bokengi oyo bokutanaka na yango.
- 2 Kotuya ndenge ya bosaleli bokaneli.

NSANGO YA NTINA

- 1 Esengeli kokesenisa bokaneli ya semba mpe bokaneli ya semba te (oyo ekangemi na mosala na bino lokola babundeli ya makoki ya bato) na bokaneli oyo ekoki koya to te (oyo ekangemi na esika bosalaka, kasi na mosala na bino te lokola babundeli ya makoki ya bato.)
- 2 Babundeli ya makoki ya bato basengeli koyeba ndenge ya bokaneli, esika euti mpe ntina na yango.
- 3 Esengeli koyeba likanisi « kobandisa » bokaneli.
- 4 Bokaneli yango ezalaka ntango nyonso na likambo na bizaleli mpe mayele.
- 5 Bokaneli nyonso ezali makambo ya bokengi, kasi makambo ya bokengi nyonso ezali bokaneli te.
- 6 Makambo mabe ya bokengi elakisi meko ya bokengi. Makambo yango elakisi botii ntembe to botelemeli mosala ya babundeli ya makoki ya bato. Bokoki kozwa yango lokola « eyano na ekela » (feed-back) oyo ekoki kosalisa mpo na kobongisa boyangeli ya bokengi ya babundeli ya makoki ya bato.
- 7 Makambo mabe ya bokengi esengeli kokomama, koyebisama na baninga ya mosala, mpe kokakolama. Soki likambo yango ezali mpenza ya solo, esengeli kosala eloko mpo na yango. Boyeba ete myoko makambo lokola motungisi mpo na kosangisa nzoto na mwasi, esengeli kokakolama to kosololama na bonkutu mpe na bondimi ya moto azwi likambo. Esengeli kolandama na mayele mpenza ya sikisiki.

2.3.1. Boyebi mpe likakoli ya makambo mabe ya bokengi

Likambo mabe ya bokengi ezali ekela to ekwela nyonso oyo bakanisi ete ekoki kotya bokengi na bino moko (mpe oyo ya mabota na bino) to lisusu bokengi ya lingomba na bino mpe ya baninga na bino ya mosala na likama. Makambo mabe ya bokengi ezali na motuya monene na boyangeli ya bokengi, zambi epesaka nsango ya malonga mpenza mpo na mosala etali litomba ya mosala, mpe mpo na bikela oyo ekoki kolengelama to oyo ekoki kosalema mpo na mabe na bino. Ndenge moko mpe, makambo yango esalisaka bino mpo bokoka bobongola ezaleli na bino to bikela na bino, lokola mpe oyo ya baninga na bino ya mosala mpe ya baimabota ba bino.

Boyebi makambo mabe ya bokengi mpe bokaneli : monkoloto ya ntango

Sanza ya yambo – Mosali moko amipesa ntango na lifuta abungisi mafungola ya bilo ;

Sanza ya mibale – Dikitele ayambi telefone ya moto ayebani te oyo azali kopesa mitindo atika mosala na ye ; mobombi mosolo ya linngomba amoni ete moto moko azali kolanda ye banda bilo kino na ndako na ye.

Sanza ya misato – Moi-lingomba moko omoni vwatili moko na talatala ya moindo etelemini ngonga molai liboso ya bilo. Bobele na mposo wana, moto moko eyei kotuna motuna likolo ya lingomba mpe likolo ya makambo oyo amemaki ye na bilo.

Sanza ya minei – Moilingomba moko ayoki nzoto malamuni na esika ya mosala.

Sanza ya mitano – Bamaimai bakati mateya.

Sanza ya motoba – Lisanga moko ya basi, baninga ya moto asalaki moko ya basi oyo bazali kozwa lisalisi ya CFCISK mabe bakoti na bilo mpe basengi basolola na dikitele. Basi yango bakani koboma dikitele soki tata na bango ekwei na likambo mpo na mosala ya CFCISK ; Bilili ezali kosambwisa mosala ya lingomba ebimi ba facebook.

Sanza ya libwa - Bamoni bato bazali kosenzele bilo ya lingomba.

Sanza ya zomi na moko – Bailingomba babale bazalaki na misyo ya mosala libanda ya bilo batungisami na bapolisi ntango bazali kobima na ndako ya moko ya bailikama. Bamemi bango na bilo ya polisi ya mboka mpo na kotuna bango mituna. Batiki bango sima ya ngonga moko ya mituna.

MITUNA YA BOYANGELI

Bokabolaka mpe bokakolaka makambo mabe ya bokengi na lisanga mpe na bileko ebongisama?

Bosangisi nsango ya likambo mabe ya bokengi moko moko:

Likambo nini elekaki? Ntango nini? Wapi? Nani atangemi?

Kokakola likambo ya mabe moko moko:

Likambo to makambo mabe ya bokengi etali ya eteni nini ya mosala na bino?

Eloko nini moto oyo abandisaki likambo yango ya bokengi azalaki koluka nini?

Botau nini likambo yango elakisi polele?

Nini bolingaki kosala mpo na kokima likambo yango?

Eloko nini ya kotambwisa mayele likambo yango esali na lingomba to na moto oyo atangemaki?

Likambo yango etalaki bobele motoi oyo atangemi mpo na lolenge azali mobali to mwasi?

Kopesa eyano na likambo nyonso ya bokengi:

Meko nini tokoki kozwa mpo na likambo ya lolenge wana eya lisusu sima ya mikolo?

Ndakisa ya makambo mabe ya bokengi etali
botii mpembeni mpo na bosangisi nzoto

Bokaneli euti na baboti to balongani mpo na kosalisa
bango lisusu te to mpo na kokitisa mikolo ya komona
bana soki basi bazali kokoba mosala na bango mpo
na makoki ya bato mpe ya bosembo.

Mitungisi ya bapolisi mpe ya basoda mpo na kosan-
gana na basi

-Kosimba mpe kobeta basi na biteni na bango ya nzo-
to oyo babatela makasi ntango mpe sima ya botam-
boli ya botelemeli ; ndakisa bozwi mwasi na makasi
ntango ya bokangami mpo na mwa eleko.

Bilobaloba mpe nsango ya lokuta oyo efundaka basi
ete basangisaka nzoto na mibali mobulu mobulu.

-basi basangisaka nzoto bango na bango, bandumba,
boike ya bato na esika moke –ekoki kokoma na
lingomba, na bisaleli ya bopanzi nsango to mpe na
eteneti

Tangwa ya bosambwisi babundeli ya makoki ya bato
oyo bazali kosalisa bamama ya mabe, babomi bana,
babangisi bato, b.n.b.

ezali elembo oyo moto akani kosala biso mabe to kopesa biso etumbu, mpo na
ntina eyebani. Yango ezali na motuya monene. Tondima ete mobundeli ya makoki
ya bato asali mosala oyo ezali kotelemisa to kopekisa matomba ya moto monene
moko. Moto oyo akokanela bongo mobundeli ya makoki ya bato mpo akokisa lis-
engisami to mposa na ye. Lisengisami ezali ntango nyonso ete mobundeli ya ma-
koki ya bato atika mosala na ye, abongola makanisi na ye to asala mosala mosusu
ekeseni na oyo ya liboso. Mpo na yango bokaneli ezali na esika eutaka to eban-
daka. Bokanisaka yango. Moto moko akaneli. Tokomona mwa mosika mpo na nini
ezali na motuya.

2.3.2. Boyebi mpe likakoli ya bokaneli

Na sekisyo oyo, tokoka-
kola bokaneli moko. Ba-
bundeli ya makoki ya bato
bakanamaka mbala ebele
mpo na mosala na bango
mpo na makoki ya bato.
Esengeli kotala boni boni
kokakola yango mpo na
kokoka kozwa meko ya ko-
bundisa yango. Yambo, to-
limbola soki bokaneli ezali
nini. Ndimbola ya bokaneli
ezali ebele, kasi na nyonso
wana, bokaneli ezali likoki
oyo ekosala ete moto aza-
la na likanisi ya, to akoka
(tokomona mwa mosika
bokeseni ezali kati kolin-
ga mpe kokoka, bokane-
li ya solo mpe bokaneli),
kobebisa nzoto, mayele
to biloko ya moto mosu-
su na nko mpe na maka-
si. Bokaneli oyo esakolami

Lisusu, bokaneli ezalaka ntango nyonso na ntina mpe ntina yango ekangani na
ndenge ya mosala mpe na eleko mobundeli ya makoki ya bato akoki kolekisa epai
ya bato. Engebene na eleko oyo akoki kolekisa epai ya bato mpe na ndenge ya
mosala yango, bokoki koyeba ntina mpe esika bokaneli ekouta.

Bokaneli ezali mpe na ndenge na yango ya kolobama, elingi koloba lolenge ya
koyebisa yango, ekoki kosalema na nzela ya telefone, ya eteneti, na moto, ma nko-
ma, na bilembo, b.n.b. Na bokuse, tokoki koloba ete bokaneli ezali ekela ekangani
na bato mpe na esika bafandaka. Yango mpo moto oyo alingi kokokisa ntina ya
likambo na ye akosala yango na makasi mingi te to na pete. Moto nyonso azali ko-
kana moto akolinga mpo ete mobundeli ya makoki ya bato atosa ye, atika mosala
na ye to mpe abongola lolenge na ya kosala.

Nzokande, tokoki komituna mpo na nini kokanela esika ete otumbola mbala moko.
Yango ekoki kosalema na lombangu mpe ekoki kozwa ngonga mingi te. Yango ezali
mpo na ntina mibale mpenza. Ekoki kosalema ete moto moko azali na likoki ya ko-
tumbola to koboma, kasi azali kotala lokumu na ye ya moipolitiki ekozala ndenge
nini sima ya bosali likambo yango. Akolinga bongo kotumbola te ata azali na likoki
ya kosala yango. Na yango akokanela na esika ete atumbola mpo atala soki mpo-
sa na ye ekokokisama na nzela wana. Ntina ya mibale yango oyo. Ekoki kokwela
ete moto oyo azali kokana azali na makoki moke mpo nakosala mpe azali kolinga
kokokisa mposa na ye na bobombi bozangi ya makoki na bokanelaka. Ezali nzela
ebongi, soki ozali na makoki te mpo na kotumbola, mpo na kokokisa mposa na yo
na bolembu. Esengeli koyeba eloko moko ya motuya. Bozangi likoki ya kotumbola
ekoki kozala bobele mpo ya mwa ntango. Makambo ekoki kobongwana mpe bako-
ki kotumbola ngai soki nasali angele te na bokaneli. Mobundeli ya makoki ya bato
moko azalaki na momeseno ya koloba bokaneli esalisaka ntango nyonso na likam-
bo moko, ata lokola tozali awa kolobela yango awa. Mpo na yango, tokoki koloba
ete bokaneli ezali mayele ya mosala ya moto na moto mpe ezali na biloko mibale:
ya yambo na makanisi mpe ya mibale etali bokengi. Bokoki kotya mpembeni te
makanisi mpo ememaka makambo mabe oyo emonanaka ntango nyonso te kasi
ebebisaka mosala ya babundeli ya makoki ya bato na eleko molai.

Ntango bakakolaka bokaneli, esengeli kokeba na likambo moko ya motuya. Bo-
keseni ezali kati ya kobimisa bokaneli na maloba – ekela ya kokanela – mpe ko-
bongisa bokaneli. Kobimisa bokaneli na maloba mpe kobongisa bokaneli ya solo
ezali ndenge moko te. Elingi koloba, bato ebele bakoki kokanela na maloba ntango
ete babongisa bokaneli mpenza. Yango nde esalemaka mingi. Nzokande, ezali na

lolenge ya misato. Bato mosusu balobaka maloba ya kokanela te, kasi bazali kokanela solo mpenza. Ata soki bazali kolakisa yango na maloba te ete bazali kokanela, na motema bazali ya solo kokanela.

Mpo na nini bokeseni wana ezali na ntina? Soki ntina ya likakoli ya bokaneli moko ezali koluka koyeba soki ekokokisama, esengeli kokeba na makambo nyonso ekoki koya. Esengeli mpe kokeba ete bato oyo bakaneli bakoki kolakisa makoki na bango ya kosalela bokaneli yango. Ya solo, esengeli balakisa yango mpo ete bokaneli endimama. Bokaneli na nzela ya eteneti ezali mpasi te mpo na kosala. Ndenge moko mpe na bokaneli na nzela ya telefone. Na yango, mbala mosusu na bokaneli babakisaka bilembo to bililingi mpo na kobangisa. Ndakisa, soki mobundeli ya makoki ya bato azwi mbela ya bokundami na ye moko, elingi kolakisa liwa. Mpo na kolakisa makoki na bango, bato ya mabe na tukutuku balandaki mbala mosusu mobundeli ya makoki ya bato oyo azalaki kotambola na vwatili mpe babwaki na kati ya vwatili papye moko ezali na nkoma ya bokaneli likolo, mbe to fololo moko to eloko moko ekokani na yango. Bokaneli mingi esangisaka bilembo to bililingi mpo na kolakisa makoki ya kosala ekela wana ya bokaneli. Esengeli kokesenisa bokaneli nyonso zambi mbala mosusu ezalaka bobele na bilembo mpo na kobangisa mpe kolakisa ete batumboli bakokokisa bokaneli na bango ata soki ezali solo te. Na bokuse, moto nyonso akoki kokanela, kasi moto nyonso akoki kokokisa yango ya bikela te.

Masengami to ntina ya likakoli ya bokaneli ezali misato. Liboso, esengeli kosangisa nsango nyonso etali ntina ya bokaneli mpe esika yango euti, na bokundolaka ete nyonso mibale ekangemi na mbuma ya mosala. Na bokakolaka mbuma ya mosala na biso, tokokoka koyeba esika bokaneli euti mpe kolimbola ntina na yango. Soki tosali maye wana, esengeli kosukisa na koluka koyeba malamumu soki bokaneli ekoki kosalema to te, mpo na kokoka kozwa meko esengeli.

Bitape ezali mitano mpo na kotuya mpe kosukisa malamumu mpo na koyeba soki bokaneli ekoki kosalema to te.

Ya yambo, esengeli koyeba bikela ekangemi na bokaneli. Ezali pete na koloba kasi mpasi na kosala. Ezali koyeba malamumu mpenza nini elekaki na bolangolaka nsango ezangi ntina to bilembo oyo ekoki kokotisa mobulu. Esengeli mpenza koyeba bikela ndenge « elekaki ».

Soki bozwi bikela lokola elekaki, esengeli koyeba soki bokaneli ezalaki ebele mpe soki ndakisa moko ya bokaneli esalemaki na eleko wana. Ndakisa, soki mbala nyonso bokaneli ezali kokola, soki ezali kosalema bobele na esika moko to na bisika

ebele mbala nyonso, soki mayele ya kosalela ezali ndenge moko to te, b.n.b. Sima ya koyeba bikela ndenge elekaki, esengeli kotala soki ndakisa ezali to te.

Etape ya misato ezali koyeba masengami to ntina ya bokaneli. Mbala mosusu, bakanelaka mobundeli ya makoki ya bato, kasi azwaka ngonga ya kokakola masengami to ntina ya bokaneli yango. Mbala mosusu, lisengami to ntina ezali na kati ya bokaneli, kasi emonani polele te. Mbala mosusu ezali polele na kati ya bokaneli: « tika mosala na yo soki te tokoboma yo. » Ezali polele te ntango bakaneli mobundeli ya makoki ya bato kasi bokaneli yango emonisami na bikela te. Ekosengela bongo koluka ntina na yango mpe kokakola yango.

Etape ya minei ezali koluka esika bokaneli ezali kouta. Kosala boye, koluka koyeba nani azali kotinda maloba ya bokaneli. Bomikundola ete yango ekangemi ntango nyonso ya mosala na bino.

Na suka, na etape ya mitano koluka kosukisa malamumu mpo na koyeba soki bokaneli oyo ekoki kosalema.

Na ntembe, ezali koluka koyeba maye ekoya lobi te, kasi komanyola na ndenge ya mayele. Tozali kokebisa bino na eloko oyo, etape ya yambo emonisamaka na bikela, ezali mpenza ya bikela. Bokoki koyeba bikela yango. Bitape ya mibale mpe ya misato, emonisakama na bikela mwa ndambo. Na etape ya misato mpo na koleka na oyo ya minei, ezali bobele maloba na maloba. Tozali kokanisa kopesa ndakisa na bikela emonanaka mpenza. Tokoki kokanisa ntina ya bokaneli lokola mpe esika ekouta. Kasi bosukisi yango ezali bobele likambo ya makanisi. Esengeli kokanisa oyo esalema to ekoki kosalema. Yango wana esengeli ntango nyonso koluka kobanda na bikela eleka mpe emonanaki, mpe kolobaloba mpamba te na ebandeli. Esengeli komipesa na bikela oyo emonanaki mingi koleka.

Ezali bongo polele, lokola tolubi yango, tokoki ata mokolo moko te koloba makambo ekoya lobi. Nzokande, tokoki koluka koyeba soki bokaneli moko ekoki kokokisama solo mpenza. Ata ndenge nini, soki bozali na ntembe na likakoli na bino, soki toyebi mpenza te nini ekoki koya to soki bokaneli moko ekoki kokokisama to te, esengeli ntango nyonso kozwa meko na botalaka makambo ya mabe oyo elekaka. Esengeli ata moke te koloba ete eloko moko ekosalema te. Ntango bokeseni ya makanisi ezali likolo ya ndenge likakoli ya bokaneli esuki, esengeli ntango nyonso kotala likambo ya mabe koleka oyo eyaki.

Ndakisa ya bokaneli elobami na baninga ya moto asalaki moko ya basi oyo bazali kozwa lisalisi ya CFCISK mabe	
Bikela	CFCISK ekendeki kotika moto basali mabe mpo na kofunda likambo na esambiselo ya Bukavu mobu eleki. Mokolo ya kosamba etyamaki mokolo yambo ya bokaneli ya sanza ya libwa. Lisanga moko ya basi ekaneli dikitele. Billi ezali kosambwisa mosala ya lingomba ebimi ba facebook.
Makambo emonani	Bokaneli emonisami polele ; Bosaleli eteneti.
Esika bokaneli euti	Bana basi ya moto asali mabe – moto asali mabe azali ye moko soda ya kala azongeli bomoi ya basivile na Bukavu. Libota na ye etyami mpembeni mpe ezali na lisungi ya kartye na yango te, mpo euti kokoma na Bukavu.
Masengami to ntina ya bokaneli	Kopekisa lingomba etika kosunga mwasi azwi likambo na esambiselo mpo na tata na bango, mpo balongola bofundi na esambiselo.
Bosukisi	Lolenge bokaneli ezali kolobama ekolakisa mpenza ete elengelami te. Ntango na bolandi nzela ebongi oyo ekosenga makoki ebele. Ezali bato baboma bato liboso te mpe bamitii bango moko mpembeni. Bato moke mpamba batali billi na facebook, mpe mposi elandaki ezali kimya. Likoki mpo na bokaneli ekokisama ezali bongo moke, ata soki tokoki kotya makambo mosusu ya mabe mpembeni te ntango bosambisi ekobanda. Esengeli bongo kozwa meko ya bokengi, ndakisa na mposi liboso ya bosambisi. Esengeli mpe kolendisameko ya kokota na bilo mpo na kokebisa ete likambo moko ya mabe ya lolenge wana ekoma.

MITUNA YA BOYANGELI

Nani abandaka kokanela?

Nani bakaneli mpenza?

Eloko nini bokaneli wana esali na mayoki ya lingomba to na moto oyo bakaneli?

Eloko nini bokaneli wana esali na bomoi ya moto bakaneli?

Bokaneli yango ezalaki kaka ya moto wana mpo azali mwasi to mobali?

Bakaneli balakisa mpenza ete bazali na mposa ya kokokisa likanisi na bango kino na suka?

Bokaneli yango ekangani na makambo mosusu etali bokengi?

MASENGAMI YA BOYEKOLI

- 1 Koyeba botau mpe makoki makangani na misala na biso

NSANGO YA NTINA

- 1 Botau mpe makoki ezali maye ebongwakana o ntei ya lingomba.
- 2 Mwango ya bokengi esalisaka mpo na kokitisa botau mpe komatisa makoki mpo na kotelemela bokaneli to kokitisa motango na yango, bongo makama ekokita mpe.
- 3 Boyebi bato batau mpe makoki mauti na misala na biso ezali na ntina mpo na kobongisa meko ya bokengi.
- 4 Babundeli ya makoki ma moto bakoki kokutana na makama, kasi bango nyonso bakutanaka na makama ya ndenge moko te. Yango ezali mpo makama yango eutaka kaka na makambo ma politiki te, kasi mpe na botau mpe makoki ya babundeli ya makoki ma bato bango moko. Botau mpe makoki ezali makambo ebongonwaka. Likama mpe ebongwanaka ntango nyonso.

2.4. Likakoli ya botau/boluki lisalisi mpe makoki oyo euti na bikela na biso mpe botuyi makama.

Botau mpe makoki ezali bilembo ezali o ntei to na kati ya lingomba to ya bato na yango. Ezali bolembu mpe bokasi oyo bazali na yango mpo na kotelemela makama. Bilembo ya bokengi ya lingomba nde esalaka ete ntango bokaneli esalami malamuni, mabe na yango ekozala ndenge moko te mpo na mangomba nyonso. Ndakisa, lingomba oyo ezangi mwango ya bokengi, ekotumbolama/ekobetema.

Lingomba oyo epesaka mateya na bato na yango te, ekotumbolama/ekobetma. Soki bailingomba bazali na bobangi to motema likolo, lingomba wana ekotumbolama/ekobetama. Elingi koloba, likama ekokani na bokaneli mpe na botau ya lingomba.

Nzokande, likama ezali mpe lisongolo ya makoki. Tala yoko ndakisa, oyo bokomona mbala ebele awa. Soki lingomba moko ezali na mwango ya bokengi, ekozala na mwa likoki ya bokengi na yango. Soki lingomba moko ekoki koyangela bobangi ya bato na yango, soki bobangi ezali te, yango ezali likoki. Soki lingomba moko ekoki kobongisa mibeko ya bokengi, ntango ya likambo ya lombagu to eyebi kotuya bokengi ya bilo na yango, yango mpe ezali likoki. Soki totali malamuni, botau mpe makoki mazali ngambo mibale

ya eloko moko. Kozala na mwango ya bokengi ezali likoki mpe kozala na yango te ezali botau. Kozala na eloko ya kopanza nsango ntango ya likambo ya likambo ya lombangu ezali likoki mpe kozala na yango te ezali botau.

Bokangsisa bokaneli oyo bozali na yango na likama moko na moko to na mosala oyo boyebaki likolo. Na sima, boluka koyeba botau to makoki ekangani na bokengi moko moko. Bomikundola ete botau to likoki moko ekoki kokangana na bokaneli

ebele lokola mpe bokaneli moko ekoki kokangana na botau mpe makoki ebele. Na suka, botanga makama ekangani na bokaneli wana, elingi koloba maye makoki koya soki bokaneli wana ekokisami. Bozongela bitape wana mpo na ekwela ya likama to ekela moko na moko.

Bokangsisabokaneli oyo bozali na yango na likama moko na moko to na mosala oyo boyebaki likolo. Na sima, boluka koyeba botau to makoki ekangani na bokengi moko moko. Bomikundola ete botau to likoki moko ekoki kokangana na bokaneli ebele lokola mpe bokaneli moko ekoki kokangana na botau mpe makoki ebele. Na suka, botanga makama ekangani na bokaneli wana, elingi koloba maye makoki koya soki bokaneli wana ekokisami. Bozongela bitape wana mpo na ekwela ya likama to ekela moko na moko.

Na suka, kotuya nivo ya makama. Likambo ya kokamwa ezali te mpo na kosukisa bowelani ekoki kozala ntango ya koyeba makama. Ndenge ya kotuya makama ekouta na nsango oyo epesi yango.

Bokoki kotyamakama na ndenge mibale. Liboso, ya kotuya soki ya solo makama makosalema. Bokoki mpe kokakola bokaneli (ndenge nini bokaneli ekoki kokokisama? Kotala n°3) na botalaka botau mpe makoki bazali na yango engebene na bokaneli yango (etape ezali na likolo ya oyo). Na sima, bosengeli koluka koyeba eloko mabe oyo ekomemela lingomba soki bokaneli ekokisami ya solo. Botuyi ya liboso etalaki bokokisami ya bokaneli, nzokande eteni oyo etali bonene ya likambo oyo ekoya soki bokaneli ekokisami.

Etanda oyo ekosalisa mpo na komona molongo yango:

Ekwela/Bikela 1 ya CFCISK			
Mabongisi ya mateya mpe masolo etali makoki ya basi			
Bokaneli	Botau	Makoki	Makama
<p>Bokaneli 1: boyingeli ya bato mabe na lingomba</p> <p>Euti na : SNR ; Mangomba ya bakumba mandoki</p>	<p>Tosalelaka liloba-sekele te mpo na kobatela odinatele na biso.</p> <p>Tokoki koyeba ndenge ya bato nyonso bazali na likita te (bongo tokoki kokima bato oyo boyingeli na mayele mabe te)</p> <p>Topesa nsango ya sekele na telefone/ toyebisanaka sekele ya lingomba na telefone.</p> <p>Matata na libota mpo na ngonga tozali na ndako te.</p>	<p>Tozalaka malamumu na bakonzi ya bisika ebele wapi mteya mpe masolo na biso esalemaka.</p> <p>Tobengaka na telefone moto moko moko oyo akozala na mateya to masolo.</p>	<p>Bobimi ya nsango etali mateya ntango ya masolo, ndenge ya bato bazala na mateya to masolo, mpe bikela ya lingomba.</p> <p>Botuyi likama:</p> <p>Lolenge, ata soki tokoki koyeba ndenge ya bato nyonso bazali na mateya to masolo te, tobengaka bango polele te.</p>
<p>Bokaneli 2: Bitumba</p> <p>Euti na: Mangomba ya bakumba mandoki, mabe ya lisanga</p>	<p>Tokendeke kosala makita to masolo na biso mosika mpenza.</p> <p>Na bisika mosusu telefone elekaka te.</p>		<p>BMpota, bozwi basi na makasi, liwa.</p> <p>Botuyi makama: Lolenge: zambi naino tokutana na matumoli te, mpe makambo mabe ya bokengi ezalaka mpenza te, yambo mpe sima ya masolo ntango ya bokei to bozongi; likama ezalaki makasi mpo na dikitele ya lingomba zambi ya bokaneli tozwaki na sanza ya motoba mpe lolenge alekaka mingi na bisaleli ya bopanzi nsango.</p>

Nivo ya makama					
Likolo koleka (TE), Likolo (E), Kati kati (M), Na nse (B), Nse koleka (TB)					
Eye esalemi					
Mingi	Ya kotala mpamba	moke	Ya mwa makasi	Ya makasi	Ya makasi koleka
Mingi mpenza	B	M	E	TE	TE
Mingi	B	B	Boyingeli na mayele mabe	E	TE
Mingi mpenza te	TB	B	M	E	EM
Mwa mingi	TB	B	B	Bitumb M	M
(Mwa) moke mingi	M	M	TB	B	B

MITUNA YA BOYANGELI

Botau mpe makoki na bino ezala na kati ya lingomba to liboso ya leta ezali nini? Nini kati na botau mpe makoki yango ezali na ntina monene mpo bokaneli moko moko? Botau mpe makoki ya monene ya baninga na bino (basi mpe babali, bato na bato ngambo na bango) mpe ya baimabota na bino ezali nini?

Botalaki mpe bokasi ya nzoto, ya mayoki, ya motango ya bato mpo na bokengi na bino, lokola mpe ya baninga na bino, basi mpe babali, mpe ya baimabota na bino, mpo na koyeba botau mpe makoki na bino nyonso?

Likambo nini makama wana ekosala eloko nini na nzoto mpe na mayoki na bino? Likambo yango ekokesene kati ya basi na babali ya lingomba? Ekokeseni engebene na ndenge ya moto, na ekolo, na eyamba to na bozwi ya bailingomba?

Botala Buku ya Sika ya Bobateli nkasa 34-37 mpo na koyeba makambo masusu.

3. Kotombola mibeko mya bokengi/kolengele bokengi na bino mpe kotombola mayele ya bomibateli

MASENGAMI YA BOYEKOLI

- 1 Kobongisa meko ya bokengi mpe mayele ya bomibateli na bino moko.
- 2 Kobongisa mwango ya lombangu mpe ya maye makoki koya to te.

NSANGO YA NTINA

- 1 Soki bolongi botau mpe makoki, bokaneli ekokokisama na mpasi.
- 2 Bokaneli euti libanda (ebimi libanda lya esika), ata bosali ndenge nini, moto abandi yango akokoba kokanela, zambi azali na makasi koleka makoki na biso ya kobunda na yango. Mobundeli ya makoki ma moto akoki se kokitisa bokasi na yango, loba se soki mbongwana ya politiki esalemi wana nde bokaneli ekoki kosila.
- 3 Mayele ya komibatela elukaka kokebisa bokaneli. Ntombwana na mayele ya ndenge wana etalaka likakoli ya ekwela mpe ntina na yango ezali kosala eloko mpo na bato babandi bokaneli oyo bozali kokutana na yango.
- 4 Myango ya makambo ekoki koya to te ekosalisa bino kolengele eyano ya lingomba na bino ntango ya likambo ya lombangu.

3.1. Mibeko ya bokengi ekangani na bikela na bino

Ntombwana ya mibeko ya bokengi ekangani na bikela na bino etalaka likakoli ya likama oyo esalemi mpo na moko moko ya bikela na bino mpe na bikwela ya likama. Bozongela bitanda bosalelaki mpo na ekwela moko moko oyo bokakolaki. Mpo na ekwela moko moko, kotombola meko ya bokengi mpo na bokaneli moko moko ekangemi na ekwela yango, na bolandaka etanda ezali na nse. Botala malamumu makambo ekangemi na bokebisi bokaneli, mpe maye matali eyano ya kopesa soki bokaneli esalemi ya solo.

Ekwela/Mosala 1 ya CFCISK Bobongisi mateya mpe masolo etali makoki ya basi		
Bokaneli	Bokebisi	Eyano
Bokaneli 1: Boyangeli ya bato mabe na lingomba Makama ekangani na bokaneli: Bobimi ya nsango etali mateya ntango ya masolo, ndenge ya bato bazali na masolo, mpe misala ya lingomba.	Kokela maloba sekele ya sikisiki mpo na odinatele na bino (kosalela keepass mpo na kokela mpe koyangela maloba sekele). Koyeba nsango nini tokoki ata moke te koyebisa na telefone. Kosalela whatsapp mpo na kopesa nsango ya sekele. Kosalela boyokani malamumu tozali na yango na bakonzi mpo na kobongisa mateya. Kokeba na ebandeli ya mateya ete moto moko moko ayebi ata bato babale basusu (na nzela ya lisano to na ndenge ya polele) Kosolola na mabota na biso mpo na kolimbola bato ntina ya mosala mpe bomipesi na biso na makoki ma basi.	Soki bomoni kati bayekoli moto ya mayele mabe, bokata mateya. Kotuya mabe nini ekoki koya mpo na nsango oyo ebimi. Na mikolo ezali koya, kosolola na bato ya sikisiki mpo na koyeba malamumu moto oyo ayaki na mayele mabe.
Bokaneli 2: Bitumba Makama ekangani na bokaneli: mpota, bozwi basi na makasi, liwa.	Kotambola mikolo nyonso na moi, lisanga babale na babale. Kobongisa ndenge ya kolandela botamboli ya batei. Kolala na lotele ezali na bokengi.	Kozala na nimelo mpe adelesi ya mapitalo ya mpembeni. Koyebisa baninga na biso (oyo tosalaka na bango elongo). Kobondo moto azwi likama, to kati ya lingomba, to koluka na libanda ya lingomba.

3.2. Meko ya bokengi ya mokolo na mokolo

Meko ya bokengi ya mokolo na mokolo ezali meko oyo bailingomba banso elongo na baimabota na bango basengeli kolanda mikolo nyonso. Esengeli kozwa makamambo maye:

- Bokengi na bilo mpe na ndako.
- Bokengi ya nsango.
- Bokengi na bopanzi nsango.
- Bokengi na botamboli ya mokolo na mokolo.

Moko makambo mango ezali mbala mosusu kati ya makama oyo bokutanaki na yango ntango ya likakoli. Bozwa yango mpe bokotisa yango na meko ya bino ya mokolo na mokolo. Mpo na maye bokutani na yango naino te, bozwa yango mpe bosalela bitape ya likakoli ya likama mpo na yango.

Bosalela mituna ya boyangeli mpe buku « bikela ya malamumu 10 ya kolanda mpo na bokengi ya babundeli ya makoki ya bato » (sekisyo 1 kino 4)⁹ mpe « lisite ya kotala: bozongeli bokengi na bilo », na lokasa la 97 ya Buku ya Sika ya Bobateli mpo na kobongisa meko wana.¹⁰

⁹ Bikela ya malamumu 10 ya kolanda mpo na bokengi ya babundeli ya makoki ya bato, Bobateli ya mokili, 2016.

¹⁰ Buku ya Sika mpo na Kobatela Babundeli ya makoki ya bato, Bobateli ya mokili, 2008.

	Meko ya bokebisi	Meko ya eyano
Bokengi na bilo mpe na ndako	Kotika nsango ya sekele na bilo te ntango moto moko azali kuna te. Kotya mafungola nyonso na molongo mpe kokoma mamelo na yango na kaye moko. Kokoma nkombo ya bapaya nyonso na kaye (nkombo ya mboka, nkombo ya mokristu, mpe limelo ya buku ya leta. Kozilisa bapaya ya eteni ebongisami mpo na yango.	Soki moilingomba moko abungisi lifungola na ye, bobongola mbala moko lifungola mosusu ya bilo.
Bokengi ya nsango	Kotika nsango ya sekele na bilo te ntango moto moko azali kuna te. Koloba na monoko nsango ya sekele mpe bobele na bato baye bazali na mposa ya kozwa nsango yango.	Kokebisa bato nyonso bakoki koyo-ka mpasi na nsango yango mpe koyokana mpo na meko ya kozwa.
Bokengi na bopanzi nsango.	Kosalela whatsapp mpo na mayebisi ya kokoma. Kokela liloba sekele ya sikisiki mpo na odinatele na biso mpe nsango na eteneti (kosalela keepass soki ekoki).	Koluka telefone mosusu soki tozali kotya ntembe na oyo ya kala. Kobongola liloba sekele soki tomoni ete bato mosusu bazali kotanga nsango ya biso na eteneti. Soki mabe ezali makasi kobongola mpe adelesi ya eteneti.
Bokengi na botamboli ya mokolo na mokolo	Kotambola na lisanga ya bato ata basato basato na soki butu eyingeli. Kozwa sofele boyebi malamun soki bokokoto na takisi. Kosala masanga ya bato babale to basato mpe mokolo na mokolo na bato wana bakomaka nkombona bango na buku, ndakisa na ntongo mpe na mpokwa (kokela lisanga whatsapp mpo na yango).	Kotya lisanga mpo na kosunga moto babeti to oyo azwi likama.

3.3. Myango ya lombangu mpe ya makambo makoki koya to te

Bokomono awa nzela ya kobongisa mpo na bino moko myango ya lombangu mpe ya makambo makoki koya to te. Kobanda liboso koyeba biyano ya lombangu bokoki kopesa.

Na sima, boluka koyeba makambo nini ya lombangu bokoki kokutana na yango. Bosalela mituna ya boyangeli mpe mokanda « bikela 10 ya malamun mpo na bokengi ya babundeli ya makoki ya bato » (uta sekisyo ya 5 kino ya 8) ¹¹

Biyano ya minene ya lombangu	
Eyano ya yambo	<ul style="list-style-type: none"> Nani moto wa yambo na lingomba esengeli koyebisa nsango? Moto moko azalaka mikolo nyonso na tefefone? Nani mosusu bakoki kobenga soki moto wana azali te? Bato banani basusu to mangomba nini basengeli kobenga na etape oyo ya yambo?
Boyangeli, bozwi mikano mpe bolandeli yango	<ul style="list-style-type: none"> Nani asengeli koyeba eyano oyo ya lombangu? Komite ya lombangu ezali? Nani azwaka mikano, elingi koloba lingomba to moto moko? Nani abondoko to asungaka moto azwi likama? Nani akoki kosala yango ntango basali na basi makambo makasi makasi? Nani akosololaka to akokutanaka na na bailibota ya moto azwi likama? Soki moto asali mabe azali moilibota to ndeko wa libota, bakosolola na nani? Nani akomema moto azwi likama na lopitalo? Nani akokutanaka na bapanzi nsango mpe na bakonzi soki ekoki?
Likakoli mpe boluki nkoma mpe nsango	<ul style="list-style-type: none"> Nani aluka nkoma to nsango mpe akokakola eyano? Na nani mpe ndenge nini bakopesa nsango yango? Ezali na lokosa la mituna to mituna ya boyangeli mpo na likakoli mpe boyebi biyano?
Boyebi	<ul style="list-style-type: none"> Nani akoyangela botuyi (elingi koloba moto moko to komite?) Mituna ya boyangeli esengeli kozala nini? Ndenge nini botuyi ekoki kosalisa mpo na kozongela myango mpe mibeko ya bokengi ya sika?

¹¹ 10 bonnes pratiques de sécurité pour les défenseurs des droits humains, Protection International, 2016.

MITUNA YA BOYANGELI

LISALISI YA LOMBANGU YA MONGANGA

- Lopitalo nini ezali penepene?
- Nani akobongisa bomemi moto na lopitalo?
- Adelesi mpe nimelo ya telefone ya kompani ya ndanga mpo na makama (komponi d'assurance) ezali nini?

BOKANGI

- Moto nani mokakemi akobenga yambo? Moto oyo atalaka bokengi ya lingomba to mosambeli na ye? Bango mabale soki ekoki?
- Adelesi mpe nimelo ya telefone ya mosambeli ya malamumu ezali nini?
- Bamemi mokangemi esika nini?
- Nani moto akangi moilingomba ya bino?
- Bafundi ye na likambo nini?
- Banani bakoki kosalisa mpo batika ye?

BOLONGI NA LIKAMA

- Nani akani bolongi bato ntango ya likama?
- Boyebi bisika nyonso bato bakoki kokima ntango ya likama? Bisika yango ezali nini?
- Bakomema bato ndenge nini ntango ya likama? (na motuka, na makolo to na nini?)
- Bolukaki esika mosusu ya malamumu wapi bakoki kolala? Soki esengeli ete bailibota mosusu batika ndako ya bango, bakolala wapi?
- Soki kolongola bato ekoki te, to soki bolongi kolongola bato te, esika nini ya malamumu bokoki kobombama?

3.4. Kotombola Mayele ya Komibatela

Bozongela kokakola likambo mpe bozona mangomba mibale to misato oyo bokani kotumola zambi yango nde ekoki komema likama solo mpenza. Bozongela kotola makama mpe bozona makoki oyo ekangemi na bokaneli ya solo mpenza, mpe bongo bozona mpe mangomba.

Bokela lisengami to ntina moko to mibale ya solo oyo bokani kokokisa engebene na mangomba oyo bozonaki. Bomituna boni boni bokokokisa masengami yango na bosalelaka makoki ma bino moko mpo na koluka kolonga botau ya mangomba wana (mangomba oyo bobimisaki ntango ya likakoli ya mampinga) mpo na kome-ma yango bandima mpe boyamba mosala na bino, to kokolisa likoki na bino ya kobongola makanisi na yango ya kosala makambo mabe to kolendisa bango batosa mosala na bino. Kondima/koyamba ekangani na likambo mosala na bino ekosala na mangomba oyo ezali kolina misala na bino te. Ekela nyonso ekoluka kokolisa bondimi mpe boyambi ekokeba bongo na kokokanisa lisengami ya mosala na bino na oyo politiki elingisi bino kosala, to na kokitisa matata na boyebisi ntina ya mosala na bino, na bolakisaka polele eloko bazali koluka mpe na bolakisaka malamumu na bino. Bobongoli makanisi/bolendisi kotosa ekangani na likoki ya bino ya kondimisa mangomba oyo elingaka mosala na bino te etika kotelemela bino. Ekela nyonso ekoluka kobongola makanisi ya lingomba ya kotika kosala mabe to ya kolendisa yango ebundisa bino te, ekoluka bongo kokolisa etumba to kolendisa mangomba na litomba bakozwa soki batiki bino kimya.

Bokoma makambo ekoyela bino na moto na bisika elongobani na loto elandi. Esengeli kolanda makambo nyonso minei oyo te (bondimi, boyambi, bobongoli makanisi mpe bolendisi) mpo na lingomba moko moko: moko mangomba endimaka mayele songolo to mayele mosusu. Ndakisa, ekoki kosalema ata moke te kobongola makanisi ya lingomba moko ya kosala mabe, kasi bokoki mbala mosusu komema yango endimela bino. Nzokande, epai mosusu, ekoki kosalema ata moke te kolendisa lingomba moko etosa mosala na bino, kasi bokoki mbala mosusu kopekisa yango enyokolo bino.

LOTO TO ETANDA YA MAYELE YA BOKENGI	Bimvuka ya Mai-Mai kele na min-duki	Mabuta ya bimpumbulu ke kotisaka mavwanga
Lisengami to ntina	Kopekisa bamaimai bakata makita na biso ya mateya	Kopekisa bokaneli oyo mabota ya babuki mibeko bakani.
Bondimi/ boyambi	Misala: -Kosolola na bailibota ya basoda mai-mai baye bazali basivile, mpo ete bandimisa bango batika kobebisa mosala ya lingomba na biso.	Misala: - Kosolola na libota na lisalisi ya moninga moko ya libota ya babuki mibeko oyo toyebi malamau.
-Kosolola na bailibota ya basoda mai-mai baye bazali basivile, mpo ete bandimisa bango batika kobebisa mosala ya lingomba na biso.	Bisalu ya kusala: - Yalendakana ve na kusala yawu na nsungi ya bubu yayi.	Bisalu ya kusala: - Kufunda bawu na bamfumu ya bwala.

3.5. Ndenge ya bobateli ya etuka

Uta mokili mobimba ya endimaki Esakola ya Bikolo bya Molongo etali babundeli makoki ya Moto na mobu 1998, ndenge nzike ya bobateli ekelamaki o ntei ya mangomba ndenge ndenge esangisi guvenema ebele: Molobeli ya sikisiki ya Bikolo bya molongo mpo na ezaleli ya babundeli (www.protecting-defenders.org), Molobeli ya sikisiki ya Komisyo ya Afrika mpo na babundeli makoki ya Moto na Afrika, lisanga ya mosala mpo na makoki ya Moto ya Komisyo ya bikolo bya Amelika mpo na makoki ya Moto, Bilo ya Komisele atali makoki ya Moto ya bikolo bya Mpoto, Bilo ya binama ya demokrasi mpe ya makoki ya Moto ya Lingomba mpo na bokengi mpe bosalisani na Mpoto, Lingomba mpo na bomoko ya Mpoto¹². Na Lingomba mpo na bomoko ya Mpoto, nzela ya Lingomba mpo na bomoko ya Mpoto etali kobatela babundeli (2004) ezali mokanda esengeli mpo na kobatela babundeli ya makoki

¹² Mécanismes de protection des défenseurs des droits de l'homme, FIDH, mwa 5 sanza ya misato mobu 2010.

ya bato (DDH¹³) mpe lisusu esaleli elamu mpo na bantoma mpe baambasadele ya bikolo ya mpoto, na mosala na bango ya bobateli ya Babundeli ya makoki ya bato¹⁴. Esengeli mpe kolobela nzela ya kolanda etali bobateli makoki ya moto ya OSCE/ODIR, oyo ezali kokota na mosala ya OSCE mpe ezali kosunga bikolo mpo na kosalela mikano na yango ya bobetali babundeli ya makoki ya bato.

3.5.1. Nzela kati ya bikolo ya Afrika

Lolenge ya kobatela makoki ya moto na Afrika, ebongwanaki se lokola na bikolo nyonso mosusu, na Esakola ya mobu 1998. Esakola eye etyaki mibeko oyo epusaki bikolo mpe mangomba mosusu ndenge na ndenge ya molongo ekoka kobatela babundeli ya makoki ya bato, mibeko oyo bokoki kokotisa na mayele na bino ya bomibateli. Na kati na yango tokoki kotanga:

- Esakola mpe mwango ya mosala ya « Grande Baie » oyo endimamaki na mobu 1999, ezali na bisaleli ekosengisa te oyo endimamaki mwa 16 sanza ya minei mobu 1999 na Likita ya yambo ya baminisitele ya Lingomba ya Bomoko ya Afrika (OUA), ntango basanganaki na Grande Baie, na Etima Maurice uta mwa 12 kino mwa 16 sanza ya minei mobu 1999. Ezali bisaleli ya yambo na Afrika etali bobateli ya sikisiki babundeli ya makoki ya bato. Ezali kosenga na bikolo ya Afrika, « ya kozwa meko ebongi mpo na kosalela Esakola ya Lingomba ya Bikolo ya Molongo etali babundeli ya makoki ya Moto. »

- Esakola ya Kigali, oyo endimamaki na mobu 2003, ezali esaleli esusu ya kosengisa te, oyo endimamaki mwa 8 sanza ya mitano mobu 2003, na Likita ya yambo ya baminisitele ya Lingomba ya Bomoko ya Afrika etali Makoki ya moto na Afrika oyo basanganaki na Kigali, na Rwanda. Mobeko oyo, na likani na yango ya 28, « endimi mosala monene masanga ya basivile mpe ya babundeli ya makoki ya moto ezali kosala, mingi mpenza mpo na kotombola mpe kobatela makoki ya moto na Afrika, mpe ezali kosenga na Bikolo ya Afrika mpe na binama ya bituka ya Afrika, mpo na kobatela mpe kolendisa » yango ezala esika ya bozwi mikano.

- Komisyo ya Afrika etali makoki ya Moto mpe ya Baimboka (CADHP), ezali enama

¹³ Garantir la protection-Orientation de l'Union européenne concernant les défenseurs des droits de l'homme, Service européen d'action extérieure (SEAE).

¹⁴ Lignes directrices relatives à la protection des défenseurs de droits de l'homme, OSCE/ODIHR, 2016.

mpo na kotombola makoki ya Moto mpe ya baimboka mpe kobatela yango. Endimaki, na mibu zomi eleki, mikano ya sikisiki etali bobateli babundeli ya makoki ya moto na Afrika, na botalaka makoki na bango. Ezali bongo:

-Mokano n°69: mokano etali bobateli babundeli ya makoki ya moto na Afrika, 2004 (https://www.achpr.org/fr_sessions/resolutions?id=74).

-Mokano n°119: mokano etali ezalela ya makoki ya babundeli ya makoki ya moto na Afrika, 2007 (https://www.achpr.org/fr_sessions/resolutions?id=171).

-Mokano n°196: mokano etali ezalela ya makoki ya moto na Afrika, 2011 (https://www.achpr.org/fr_sessions/resolutions?id=192).

- Mokano n°273: mokano etali bokolisi etoma ya Molobeli ya sikisiki atali ezalela ya makoki ya moto na Afrika (https://www.achpr.org/fr_sessions/resolutions?id=320).

-Mokano n°275: mokano etali bobateli na makambo makasi makasi mpe na bobuki makoki ya bato na botalaka lolenge ya moto to mobali to mwasi, 2014 (https://www.achpr.org/fr_sessions/resolutions?id=322).

- Mokano n°336: mokano etali meko ya bobateli mpe botomboli mosala ya basi babundeli ya makoki ya moto, 2016 (https://www.achpr.org/fr_sessions/resolutions?id=252).

- Mokano n°345: mokano etali ezalela ya babundeli ya makoki ya moto na Afrika, 2016 (https://www.achpr.org/fr_sessions/resolutions?id=384).

- Mokano n°376: mokano etali ezalela ya babundeli ya makoki ya moto na Afrika, 2016 (https://www.achpr.org/fr_sessions/resolutions?id=419).

- Mokano n°381: mokano etali boluboli Molobeli ya sikisiki atali babundeli ya makoki ya moto mpe ya momonisi ya bozongisi mabe to bobekoli na Afrika, 2016 (https://www.achpr.org/fr_sessions/resolutions?id=392).

- Nzela ya boyekoli etali bonsomi ya masanga mpe makita, endimami na mobu 2017 (<https://www.ishr.ch/news/achpr61-lignes-directrices-sur-la-liberte-dassociation-et-de-reunion-presentees-dans-le-cadre>)

Bisaleli oyo ndenge na ndenge ezali mpo na koyebisa Bikolo lisengisi ya kobatela misala ya babundeli ya makoki ya moto mpo na ntina na bango na makoki ya bomoi ya moto. Epai moko ezali koyebisa na Bikolo eyeba mosala ya babundeli ya makoki ya moto na botomboli mpe bobateli makoki mpe bonsomi oyo eyabani na

Boyokani ya Afrika mpe na bisaleli mosusu ezala ya bituka ya Afrika to ya molongo. Epai mosusu, ezali kolendisa Bikolo, likolo ya meko mosusu, kondima mibeko ya sikisiki etali bobateli makoki ya babundeli makoki ya moto. Mibeko ya molongo mpo na kobatela babundeli ya makoki ya moto, ezali kosalela, lokola elobami likolo, mibeko mokili esali mpo na yango. Nzokande, ezali mpe kolanda nzela ndenge na ndenge mpo na kosalela mpe kokokisa mikanda yango.

Na mobu 2014, molobeli ya sikisiki atali bobateli babundeli ya makoki ya moto afandisamaki na ebonga na CADHP¹⁵. Na mosala na yango, Komisyo etalaka mpe ebimisaka lapolo na botalaka nsango etali ezalela ya babundeli ya makoki ya moto na Afrika. Mohamed Bechir Khalfallah azali Molobeli ya sikisiki ya mikolo oyo: adelesi na ye yango oyo banjul@africa-union.org

Etoma ya Molobeli ezali:

-Koluka, kozwa, kotala mpe kosalela nsango etali ezalela ya babundeli ya makoki ya bato na Afrika;

- Kopesa na likita nyonso ya Komisyo ya Afrika lapolo etali ezalela ya babundeli ya makoki ya bato na Afrika;

- Kosalisana mpe kosolola na Bikolo ezali na kati, na binama ya ekolo etalaka makoki ya bato, na mangomba kati ya guvenema, na binama ya mokili mpe ya bituka ya Afrika etali bobateli babundeli ya makoki ya bato, mpe basalisi mosusu;

- Kosala mpe kopesa mitindo etali lolenge ya kobatela malamuni babundeli ya makoki ya bato mpe kolandela mitondo yango;

- Kokolisa mayele mpe kotombola bosaleli Esakola ya Lingomba ya Bikolo ya Molongo (ONU) etali babundeli ya makoki ya bato na Afrika.

3.5.2. Ndenge mpe binama etali botomboli mpe bobateli babundeli ya makoki ya bato na ekolo.

Na mikanda, Repibliki Demokratiki ya Congo ezali kotombola mpe kobatela babundeli ya makoki ya moto. Nzokande, mobeko moko te ezali naino kobatela makoki

¹⁵ Mosala na ye elimbolami na Mokano 69 (XXXV) 04 ya CADHP oyo endimamaki na mobu 2004 na Banjul Gambie.

ya babundeli ya makoki moto na ekolo Congo. Mwango ya mobeko moko etali bobateli babundeli ya makoki ya moto ekotisamaki na ndako ya Badepite na mobu 2011. Komite moko etongami na masanga ya basivile ekelamaki mpo na kolandela makambo yango mpe kosamba mpo bandima mobeko yango na mobu 2016. Kasi, mobeko yango endimama te zambi badepite baloba ete ezali libanda ya mobeko likonzi. Komite ya kolandela mobeko yango etunaki makanisi ya bato basusu mpe elukaki kobongola mwango yango mpo na kozongisa yango lisusu na ndako ya badepite. Nsima ya misala ya lisanga ya basivile mpe ya Komisyo ya Ekolo etali makoki ya moto (CNDH), mwango ya mobeko yango endimamaki na sena. Kasi, badepite na ndako na bango, babongolaki makambo ebele na kati ya mobeko yango ntango batangaki yango mpo na mbala ya mibale. Mbongisami mingi ya mobeko yango ekeseni na mibeko ya mokili etali bobateli mpe botomboli makoki ya moto, ndakisa na Esakola ya Lingomba ya Bikolo ya Molongo (ONU) etali makoki ya bato mpe na fisi ya nsango n°29 oyo Komisalya ya Lingomba ya Bikolo ya Molongo (Haut Commissariat des Nations Unies) etali makoki ya bato ebimisaki.

. **Minisitele ya Makoki** ya bato ekelamaki sima ya boyokani ya Sun City na desembre 2002 mpo na kobundisa bobuki makoki ya bato sima ya bitumba ya 1996 mpe 1998. Mosala ya minisitele ezali kolendisa baimboka na botosi makoki ya bato na Repibliki Demokratiki ya Congo, kotelemela bobuki makoki ya bato, kosala anketi na bonsomi etali nsango ya bobuki makoki ya bato, kotala lapolo mpe mikanda etali bobuki makoki ya bato euti na Mangomba ya leta te (ONG), na bato bazwi makama, na banzeneneke mpe na bituka; lokola mpe kosalela makambo mpe mibeko ekolo endimaki na liboso ya etuka ya Afrika mpe ya mokili (EPU, Likita ya Makoki ya Moto/Conseil des Droits de l'Homme) mpo na kotosa makoki ya bato.

. **Komisyo ya Ekolo mpo na Makoki ya Moto (CNHD)** (<http://www.cndhrdc.cd/>): Komisyo ya Ekolo mpo na Makoki ya Moto (CNDH) ezali enama ya kosunga demokrasi mpo na makambo etali botomboli mpe bobateli makoki ya bato, leta ekoki kotuna yango makambo mosusu. Ezali enama ya sikisiki ekonkami na mibeko ya Congo, ezali na bonsomi, ekotoko na politiki te, eyebani na leta, mosolo na yango eutaka na sanduku ya leta, ezali na bonsomi ya kosalela mosolo ezwi, mpe ya komiyangela. Mosala ya Komisyo ya Ekolo mpo na Makoki ya Moto (CNDH)

ezali kosala anketi etali bobuki makoki ya bato, kokendeke kotala bato na boloko, kobakisa makoki ya masanga ya bobundeli makoki ya bato, kokengele bosaleli mibeko ya ekolo mpe bisaleli ya mibeko ya etuka ya Afrika mpe ya mokili etali makoki ya bato oyo Repibliki Demokratiki ya Congo etyaki monkoloto. Komisyo ya Ekolo mpo na Makoki ya moto (CNDH) ezali mpe na mosala ya kosala lapolo likolo ya bosaleli mibeko ya ekolo mpe bisaleli ya mibeko ya mokili etali makoki ya bato; kosalisa na bolengeli lapolo oyo Repibliki Demokratiki ya Congo epesaka liboso ya mangomba ya mokili, kokeba na mibeko ya ekolo etali makoki ya bato mpe kolakisa ndenge ya kosembola yango mpe kopesa makanisi na Palema, na Guvenema mpe na binama mosusu mpo na makambo ya botomboli mpe bobateli makoki ya bato.
Adelesi: communication.cndhrdc@gmail.com; n°telephone +243840927751

Babundeli ya makoki ya bato ebele baikaka mpiko mpo na kosalela mibeko etali makoki ya bato. Mingi mpenza, ekoki kozala kotungisa bakonzi mpe kolendisa leta mpo etosa makambo endimaki ya kosalela mibeko ya mokili etali makoki ya bato na botyaka minkoloto na bisaleli ya mokili. Repibliki Demokratiki ya Congo etyaki minkoloto na boyokani ebele ya Lingomba ya Bikolo ya Molongo (ONU) mpe bongo ezalaka na makambo elandelaka boyokani oyo:

. Boyokani etali minyoko mpe bitumbu mosusu ya mpasi, ya kosila bomoto to ya kosambwisa (etyamaki monkoloto na mobu 1996).

. Boyokani etali minyoko mpe bitumbu mosusu ya mpasi, to ya kosambwisa (etyamaki minkoloto na mobu 2010).

. Boyokani ya Bikolo ya molongo etali makoki ya basivile mpe ya politiki (etyamaki minkoloto na mobu 1976).

. Nkoma-esakola ya mibale oyo esengisami te ya Boyokani ya Bikolo ya molongo mpo na makoki ya basivile mpe ya politiki etali kolongola etumbu ya liwa.

. Boyokani ya Bikolo ya molongo mpo na bato nyonso babatelama na bobungi ya nko.

. Boyokani ya Bikolo ya molongo etali ndenge nyonso ya botii basi mpembeni (etyamaki minkoloto na mobu 1986).

. Boyokani ya Bikolo ya molongo etali bolongoli ndenge nyonso ya botii bato mpembeni mpo na lomposo la nzoto ya bango (etyamaki minkoloto na mobu 1976).

. Boyokani ya Bikolo ya molongo etali makoki ya nkita, ya bozali lisanga mpe ya ntoki (etyamaki minkoloto na mobu 1976).

. Boyokani ya Bikolo ya molongo etali bobateli makoki ya basali nyonso mpe ya baimabota na bango na mboka ya bapaya.

. Boyokani etali makoki ya mwana (etyamaki minkoloto na mobu 1990).

. Nkoma-esakola oyo esengisami te mpo na Boyokani ya makoki ya mwana, etali bokotisi bana na bitumba (etyamaki minkoloto na mobu 2001).

. Nkoma-esakola oyo esengisami te mpo na Boyokani ya makoki ya mwana, etali boteki bana, ekobo ya bana mpe bililingi ya kolakisa bana bazali kosangisa nzoto (etyamaki minkoloto na mobu 2001).

. Boyokani etali bibosono to bato bazali na mikakatano na nzoto (etyamaki minkoloto na mobu 2015).

3.5.3. Nzela mpe misolo ya bikolo ya molongo, ya bituka mpe euti na mangomba ya basivile.

. **Bilo ya Lingomba ya Bikolo ya Molongo etali Makoki ya Moto (BCNUDH/MONUSCO)** (<https://drcongo.un.org/about/un-entities-in-country>). BCNUDH ekelamaki na sanza ya mibale ya mobu 2008. Ezali na biteni mibale. Eteni etali Makoki ya Moto ya MONUSCO mpe bilo ya kala ya Komisalya Enene etali Makoki ya Moto (HCDH) na Repibliki Demokratiki ya Congo. Biteni nyonso mibale wana esangana na moko. BCNUDH esalaka na boyokani na bitoma wana mibale mpe mosala na yango ezali kokakola ezalela ya makoki ya bato na ekolo, koyebisa bobuki makoki ya moto oyo ekosenga lisalisi na lombangu, ndakisa na nzela ya ndenge, mpe kokolisa bokasi ya binama ya ekolo (ezala ya leta to ya leta te) oyo esalaka mpo na makoki ya bato mpo na kokeba na botosi ya boyokani ya molongo mpe ya bituka oyo Repibliki Demokratiki ya Congo etyaki minkoloto. BCNUDH ezali na etando mobimba ya RDC mpe emonisami na kartye enene ya MONUSCO na Kinshasa bakisa mpe na antene motoba na eloli to westi mpe na bilo zomi na monyele to esti ya ekolo. Ezali na makambo ya ntina mpo na Babundeli ya Makoki ya Moto. **Adelesi:** monusco-jhro-drc@un.org.

. **Esaleli yampoto etali demokrasi mpe makoki ya moto (IEDDH/EIDHR)** (https://ec.europa.eu/europeaid/devco-aap-thematic/european-instrumentdemocracy-and-human-rights-eidhr_en?page=15) ezali esaleli mpo na kopesa mosolo ekosunga myango ya makoki ya moto, mansomi manene mpe demokrasi na mangomba ezwami libanda ya Mpoto. Esaleli yango ebongisami mpo na kosalisa mangomba ya basivile ekoma makasi mpo na kokotisa mbongwana ya politiki mpe

bobundeli makoki ya bato. Moko masengami mpe mosala ya liboso ya IEDDH ezali kosunga babundeli ya makoki ya bato ntango bazali na mikakatano. IEDDH ekoki kopesa mosolo mwa moke na motango mokoki kokoma kino na mosolo mwa euro 10.000 na babundeli ya makoki ya bato (DDH) baye basengeli na lisungi ya lombangu. **Adelesi:** EuropeAid-HRD-SmallGrants@ec.europa.eu

. **ProtectDefenders.eu** (www.protectdefenders.eu): Lisanga ya Bikolo ya Mpoto ekela mayele mpo na kobetala babundeli ya makoki ya bato bazali na mikakatano makasi koleka. Mayele yango ebongisamaka mpe esalelamaka na lisanga ya mangomba 12 ya guvenema te. Epesaka masalisi ndenge na ndenge na babundeli ya makoki ya bato bazali na likama, ndakisa:

(i) lisungi ya lombangu, bakisa bobateli ya nzoto/ya odinatele, lisungi liboso ya bazuzi, lisungi ya monganga, bolandeli ntango ya kosamba mpe na boloko, bosambeli na lombangu, bopesi esika mosusu ya kofanda na lombangu, lisungi na mabota, bolandeli mpe bosungi na lombangu, lisungi ya bosololi na telefone ntango nyonso na babundeli ya makoki ya bato (24/24 mpe 7/7);

(ii) lisungi mpo na eleko mwa molai, bakisa mpe bolandeli ezalela ya babundeli ya makoki ya bato, bokebisi likama noki, bokolisi makoki, nsango mpo na kokebisa makama mpe bokengi (bakisa mpe bokengi ya odinatele), bosambeli na mokili, na etuka mpe na ekolo mpo na likambo ya moto moko mpe mpo na likambo etali ya mibeko, bofandisi moto esika mosusu mpo na mwa ntango mpe lisungi liboso ya bisambiselo mpo na bosambi oyo ekoumela mingi;

(iii) lisungi mpo na eleko molai, bakisa mpe lisungi kati ya ekolo, bosambeli mpe boluki mayele mpo na kopekisa bokutoli to bokisi bonsomi ya babundeli ya makoki ya bato mpe kopekisa bitumbu oyo bikolo epesi bango, bakisa mpe bosambwisi, mibeko etali bozwi misolo euti na bapaya mpe bopesi babundeli ya makoki ya bato bitumbu. **Adelesi:** contact@protectdefenders.eu

. **Lifeline Embattled CSO Assistance Fund** (<http://www.csolifeline.org>): Sanduku ya misolo esungaka Masanga ya mangomba ya basivile oyo bakaneli to batabumboli yango, lokola mpe masalisi mpo na eyano ya mbangu na bosambeli oyo etali lingomba ya basivile oyo bakaneli mpe balongoli bonsomi na yango ya kosangana mpe ya kosala likita. Misolo yango eyangelami na lisanga ya mangomba 7 ya guvenema te. **Adelesi:** info@csolifeline.org

. Linongi mpo na kobatela babundeli ya makoki ya bato (<https://www.omct.org/fr/human-rights-defenders/observatory/>): Linongi ezali mayele mpo na bokebisi mpe mpo na lisungi ya lombangu na babundeli ya makoki ya bato. Pologame oyo eyangelami na Lisanga ya Molongo mpo na Makoki ya Moto (FIDH) mpe na Lingomba ya Molongo Eboyi Minyoko (OMCT). Masengami manene na yango ezali kobelesa bikolo ya mokili mpo na matumoli epai ya babundeli makoki ya bato mpe bopekisi bango kosala mosala na bango, kopesa lisungi ya solo mpe elongobani na nzela ya anketi ezalela na masanga ya mokili, na masanga ya bonongi to botali mpe ya lisalisi makambo etali bosembo, ya bosalisani mpe ya bopesi biloko ya mosala na babundeli ya makoki ya bato mpe na mangomba ya kobundela makoki ya bato: **Adelesi:** Appeals@fidh-omct.org

. Misolo ya lombangu Front Line Defenders (<https://www.frontlinedefenders.org/en/programme/protection-grants>): Pologame ya masalisi mpo na bobateli Front Line Defenders epesaka lisungi ya mosolo na lombangu mpe ya malonga na babundeli ya makoki ya bato baye bazali na likama. Masalisa mpo na bobateli ekoki kopesa mosolo mpo na mbongisami etali bokengi mpe bobateli babundeli ya makoki ya bato mpe mangomba na bango. Masalisi yango esukaka na motango ya mosolo mwa euro 7500. **Adelesi:** grants@frontlinedefenders.org

. Bosembo mpe kimya – Pologame Shelter City Initiative (<https://sheltercity.nl/en/>): Pologame Shelter City ya bosembo mpe kimya esungaka mpe ebatelaka babundeli ya makoki ya bato baye basalaka mosala kati ya mboka na bango. Na nzela ya Shelter City, mpe elongo na Shelter City 14 (« bingumba ya bobombani ») ya mokili mpe ya ekolo Hollande, pologame epesaka na babundeli ya makoki ya bato likabu ya kokende kobombama na engumba moko ya Hollande, mpo na sanza misato mpo na kosala mosala na ye na kimya mpe malamau mpo na eleko molai. **Adelesi:** info@sheltercity.org

. Urgent Action Fund for Women's Human Rights (<http://www.uaf-africa.org/>): Urgent Action Fund for Women's Human Rights ezali misolo mpo na basi oyo ebatelaka, elendisaka mpe esungaka basi mpe babundeli ya makoki ya bato baye basalaka mpo na babali mpe basin tango bazali na kpokoso. Urgent Action Fund-Africa epesaka masalisi mpo na eyano ya lombangu mpe lisungi na mangomba mazali kobundela makoki ya basi oyo ezali koluka koyeba mayela ya lombangu mpo na kokolisa makoki ya basi na Afrika. **Adelesi:** info@uaf.africa.org

. Dignity for All (<http://www.dignitylgbti.org/>): Pologame ya lisungi na LGBTI « Li-

memya Mpo na Bansa » ezali lisanga ya mangomba mwambe ya bobundeli makoki ya bato mpe ya LGBTI oyo ezali epesaka masalisi ya lombangu, misolo ya bosambeli mpe lisungi mpo na bokengi ya babundeli makoki ya bato mpe na mangomba ya basivile oyo bakaneli to bazali kobundisa yango mpo na mosala na bango mpo na makoki LGBTI. **Adelesi:** ingi@dignitylgbti.org

. McCain Institute (<https://www.mccaininstitute.org/human-rights-defenders-program/>): Ndako ya McCain ezali na pologame ya kosunga mpo na mwa mikolo babundeli ya makoki ya bato oyo basengeli kokima ndako ya bango to kosala misala na bango na kobombama zambi ya kokima matungisi, bobangi to bokaneli ya makasi. Pologame ekopesaka lisungi ya mwa mikolo na babundeli ya makoki ya bato oyo basengeli kosala na kobombama to kokima bango na bango mpo na kokoba kobundela makoki ya bato. **Adelesi:** info@mccaininstitute.org

Mangomba mpe myango mosusu mpo na Babundeli ya makoki ya bato na RDC (ndambo ya lisite ya mangomba mango)

. Kosala elongo mpo na Makoki ya Moto (www.aedh.org): Mosala ya liboso ya Kosala elongo mpo na Makoki ya Moto (AEDH) ezali kosunga misala ya solo ya kobundela mpe kotombola makoki ya bato. Kosala elongo mpo na Makoki ya Moto (AEDH) esungaka myango oyo ebongisami mpe ezali kosalema na mboka mpe na masanga ya mboka. Na RDC, Kosala elongo mpo na Makoki ya Moto (AEDH) ezali kotya na misala mwango RISK elongo na masanga misato ya mboka: Bosangani Ukingo Wetu (SUWE), lisanga SOS Nsango ya Bosembo ya Ndenge na Ndenge (SOS IJM) mpe lisanga Masuwa ya Bondeko (ARAL). **Adelesi:** agir-ensemble@aedh.org

. Bobateli ya Molongo RDC (<https://protectioninternational.org/>): PI ezali lingomba ya molongo elukaka mbano ya mosolo te oyo esalaka penepene na babundeli ya makoki ya bato mpo na kotombola mayele ya koyangela bokengi mpe bomibateli. Bobateli ya Molongo ebanda mosala na yango na RDC uta 2009. PI ekebaka makasi na milelo mpe na makanisi ya basi baye babundelaka makoki ya bato mpe na masanga etyama mpembeni. PI ekelaka pologame ya kokolisa makoki oyo elukaka kopesa na binama ekambemi na yango mayele eumelaka na botei mpe bolandeli banzeneneke ya mangomba etali bokengi. Lolenge ya botei elendisaka masanga eya ebele kolanda mateya mpe esalela yango mpo na eleko molai. PI esalaka mpe elongo na babundeli ya masengisi mpo batosa masengisi na bango ya kobatela babundeli ya makoki ya bato. PI esalelaka myango ya bolukiluki mpe ya misala mpo na kosunga bikela na yango ya kotombola likoki ya kobundela makoki ya bato.

Adelesi: pd-drc@protectioninternational.org

• **Carter Center** (<https://www.cartercenter.org/>): Ndako Carter emipesa na koluka makoki ya moto mpe kokitisa mpasi ya moto. Ekebaka mpe elukaka kosilisa matata, kolendisa bonsomi mpe demokrasi mpe kobongisa bokolongonu. Ndako Carter etikala na RDC uta eyaka konongo maponomi ya sanza ya novembe mobu 2006, mpe esangana na lisanga ya basivile ya congo na bobateli makoki ya bato.

Adelesi: info@cartercenter.org

• **ASF** Lisanga Basambeli ntango na ndelo (<https://www.asf.be/blog/category/country/congo/>): Lisanga Basambeli ntango na ndelo (ASF) ezali kosala sikoyo na RDC myango ebele esangisani na makanisi mama misato: kosala mpo na masengami ya ntombwana eumelaka na kolendisa bosembo, kobatela makoki ya bato mpe mansomi ya demokrasi ntango ya maponami, kotya matomba ya baimboka na kati ya koyangela nkita: bomonisi polele boyangeli ya mboka, boyanoli na makambo ezali kosalema mpe bobateli makoki.

Adelesi: gdurdu@asf.be

• **Amnesty International** (www.amnesty.org): Na nzela ya « Pologame ya ntangwa/Pologame ya bosalisi » mpe ya « Pologame mpo na babundeli ya makoki ya bato na Afrika » na yango na Seketalya ya Amnesty International, AI epesaka esika ya kobombama mpe lisalisi ya mosolo na motango moke ya babundeli ya makoki ya bato na Esipanye (pologame ya monene), na Hollande mpe na Bénin (mpo na babundeli ya makoki ya bato na Afrika elobaka lifalanse). Amnesty International elukaka liboso biyano mpo na babundeli ya makoki ya bato na bikolo na bango to na bituka ya mokili na bango. **Adelesi:** amnestyis@amnesty.org

• **Freedom House** (<https://freedomhouse.org/>): Freedom House ebundelaka makoki ya bato mpe etombolaka mbongwana ya demokrasi, na bokebaka na makoki ya politiki mpe na mansomi ya basiviles. Freedom House ebongolaki noki bonsomi na bosangisi likakoli, bosambeli mpe ekela. **Adelesi:** info@freedomhouse.org

3.5.4. Nzela ya komibatela ya esika yoko:

Mibeko ya bituka

Na mwa 10 sanza ya febwali (sanza ya mibale) mobu 2016, guveneke ya etuka ya Kivu ya Sudi, na RDC abimisaki mobeko etali bobateli makoki ya babundeli ya makoki ya moto mpe ya bapanzi nsango na etuka ya Kivu ya Sudi. Bo-

ponomi mpe bondimami ya mobeko yango na ndako ya badepite ya etuka ya Kivu ya Sudi lokola mpe bobimisami ya yango na Guveneke ya etuka ya Kivu ya Sudi ezali likambo malamuni etali bobateli babundeli ya makoki ya bato. Likanisi kitoko wana ya bakonzi ya etuka elobi mingi na ntango oyo bazali kokanela, konyokolo mpe kokanga na nko babundeli ya makoki ya bato mpe bapanzi, mpe bazali kozanga esika mpo ya kosala mosala na bango.

Mobeko ya sika ezali mpe kokundola ezalela ya mpasi wapi babundeli ya makoki ya bato bazali kosala mosala: « [...] bapanzi nsango mpe babundeli ya makoki ya bato bakutanaka mingi na makambo ya makasi makasi mpe makoki ya kosala mosala na bango ekitisamaka mingi, ndakisa: bokangami na nko, bobungi, bozangi makoki ya kotambola na bonsomi, minyoko ya nzoto, kofundama na bazuzi, bokaneli liwa, bobomi, bobangisi, bokimi mboka mpe makambo mosusu ndenge na ndenge mpo na kobangisa bango. Basusu bakufa na ndenge oyo eyabani te kino lelo. » Mobeko wana ebeti mpe sete na mosala ya babundeli ya makoki ya bato mpe ya bapanzi nsango, mpe na bonsomi na bango ya kosangana mpe ya koloba, oyo ekozwa likoki ya kobongisa mpe kosala makita, kopanza nsango etali makoki ya bato na bonsomi, mpe kosakola polele makambo mabe baipolitiki bazali kosala ntango bazali kobuka makoki ya bato. Mobeko elobi lisusu mobundeli ya makoki ya bato akoki kofunda na bazuzi soki amoni likambo ezali kobuka makoki na ye.

Masanga ya basivile ya Kivu ya Sudi, Bobateli ya Molongo mpe Bilo ya Lingomba ya Bikolo ya Molongo etali Makoki ya Bato ekumisi bobimi ya mobeko wana mpe elobi ete ezali elonga ya etumba ya lisanga euti na mosala molai mpe ya mpasi oyo ezwi mibu 8. Na Kivu ya Sudi, mosala ebandaki na baimasanga ya basivile, na kati na yango SUWE elongo na bapanzi nsango. Likanisi endimamaki ya Ndako ya badepite ya etuka mpe komisyo PAJ ya Ndako ya badepite ya etuka ebongisaki nkoma liboso ya kondima yango. Longola mibeko ya badepite, Kivu ya Nordi mpe ya Sudi ezali na binama misato ya makasi etali bobateli mpe bokengeli Babundeli ya Makoki ya bato mpe ya babundeli ya demokrasi. Binama nyonso wana ezwaka lisungi ya sekisyo ya makoki ya moto ya Monusco mpe ya moko mangomba ya guvenema te etali Makoki ya bato oyo ezali kosala mosala na bituka wana:

• **Bosangani Ukingo Wetu (SUWE):** lisanga ya bobateli makoki ya bato oyo ya etuka ya Kivu ya Nordi esangisi mangomba mwambe ya bobundeli makoki ya bato ya Kivu ya Nordi: Ndako ya Bolukiluki etali ezingelo, Demokrasi mpe Makoki ya Moto (CREDDHO); Lisanga ya Bamipesa mpo na Kimya mpe Ntombwana (CVPD); Bosangani ya Basi mpo na Basi oyo babali Bazwi na Makasi (SFVS); Likita ya Mangomba ya Ekolo etali Makoki ya bato (FONADH), Ndako ya

Lisungi mpo na Ntombwana ya Mboka ya zamba mpe ya Lisanga (CADERCO); Lisanga ya Afrika mpo na Bobundeli Makoki ya Moto (ASADHO); Bosalisani ya Basi mpo na Kimya mpe Ntombwana ya Solo (SOFEPADI) mpe Liboke ya Masanga ya Bobundeli Makoki ya Bato mpe ya Kimya (GADHOP). Masanga oyo ebatelaka babundeli makoki ya bato: ntango ya likambo ya mbalakaka, ekoki kosenga lisalisi ya Mangomba ya etuka etali Bobateli (CLP) oyo ezali na bisika 28 ya etuka mpe ekolingisa yango kosala anketi mpe kosalela mayele ya kobatela, ndakisa na lisalisi ya myango ndenge na ndenge. SUWE esalaka mpe elongo na mangomba ya etuka etali bobundeli makoki ya bato mpo na kobongisa ndenge na yango kosala mpe bokomisa bokengi ntina ya mosala na yango. **Adelesi:** « Synergie Ukingo Wetu Protection DDH » suwe.protection2014@gmail.com; téléphone: +243998401598, +243998146620

. **VIWINE:** Ezali lisanga mpo na Bobateli mpe Bokengi ya Babundeli ya Makoki ya Bato, Baye bazwi makama mpe Banzeneneke. Ezali mpe moko ya maboze zomi ezali kati ya Bosangani ya Mangomba ya Makoki ya Moto (SODH) na Kivu ya Sudi. Lisanga yango etongami na mangomba 17 ya basivile ya makoki ya bato etalaka bobele bobateli babundeli ya makoki ya bato, bapanzi nsango, bato bazwi makama mpe banzeneneke baye bakaneli bango mpo na mosala na bango ya kotombola, kobundela mpe kobatela makoki ya bato. Misala minene ya lisanga ezali kokebisa makama mpo na Babundeli ya Makoki ya Bato na nzela ya mat-eya ya kolendisa makoki ya Babundeli ya Makoki ya Bato mpe ya OSC etali bokebisi mpe boyangeli makama mpe bokengi. Lisanga elandelaka bobuki makoki ya bato, botali babundeli ya makoki ya bato, bolongoli bisika na bango ya kofanda mpe bosungi bango ntango bakaneli bango. Epai mosusu lisanga esambelaka Babundeli ya Makoki ya Bato epai ya bakonzi ya basivile to ya basoda bazali kokanela bango. VIWINE ebunda mpe mpo na kobongisa mpe kolendisa politiki ya kobatela Babundeli ya Makoki ya Bato na kosambaka mpo na yango. **Adelesi:** reseauviwine@gmail.com; telephone: +243975037727, +24382411878

. **REPRoDOVIT:** Lisanga ya bobateli bato bazwi likama, banzeneneke mpe babundeli ya makoki ya bato na telitwale ya Uvira mpe ya Fizi (Kivu ya Sudi), ebatelaka babundeli ya makoki ya bato ntango bazali na likama. Lisanga etongami na mangomba 25: Masuwa ya Bondeko (ARAL), Bosalisani ya basi ya Fizi mpo bolamu ya mabota (SOFIBEF), REFEADES, Pologame ya Ntombwana ya bato (PRODES), Lisanga ya bamipesa na bato batau mpe na bitike (AVPVEO), Likabo Episikopo Emmanuel KATALIKO Likita ya Uvira (FOMEKA), Lisungi na Makanisi ya Ntombwana (AID), Ndako mpo na botei makoki ya bato (C.I.F.D.H./D-Sange), Basi na Mosala mpo na Ntombwana ya Congo (FADC asbl), Lingomba ya bosalisani ya Basi

ya Mboka ya zamba mpo na Ntombwana mpe Bokolongonu na Afrka (MFPDSA), Lisanga mpo na botombwami mpe bobundeli makoki ya mwana mpe ya mwasi (A.P.D.E.F.) ADEP, Haki Amani na Mahendeleo Yaki na Mama (HAM) (Bosembo mpe Kimya mpo na ntombwana ya mwasi), Bosalisani elongo na bato bazwi makama mpe mpo na kimya (SOVIP), Lisanga ya bilenge mpo na kimya mpe demokrasi (ASJPD asbl), Ndako ya Bonsomi mpo na Bolukiluki mpe Boyekoli Mayele ya Kivu (CIRESKI), Elikya ya kongombela, ASCOODAPROS, Lisungi ya Lombangu mpo na Bato bazwi makama minene (ARVC), EPEFMR, APADEC, Lisanga ya bilenge mpo na Ntombwana ya Congo/Ngomba patatalu ya likolo (AJDC), Lisanga ya bilenge mpo na Ntombwana ya Congo AJDC Lubarika, Lisanga Elimu (ELIMU). Lingomba Masuwa ya Bondeko (ARAL) motalisi ya lisanga to nzeneneke ya lisanga. **Adelesi:** archedalliance.uvira@gmail.com.

4. Ndenge ya mangomba mpe ya binama ya bokengi

4.1. Boni boni kokela Mwango mpe Mayele na bino mpe Kolonga Mikakatano ekangani na yango

Kotya na mwango lisite ya makambo nyonso bokani kosala mpo na kosalela meko ya bokengi oyo bobongisaki, yango mpo na mosala to mosala to ekwela moko moko, mpo na meko ya mokolo na mokolo, mpe mpo na mwango ya lombangu mpe mpo na makambo ekoki kosalema to te. Na botalaka maye boyebi mpo na lingomba, bozona nani asengeli koyangela likambo songolo engebene na esika ya moto na moto kati ya lingomba. Botya ndelo ya suka mpo na mosala moko moko mpo ete makambo nyonso ekota na pologame ya misala nyonso. Soki esengeli, boluka koyeba mosolo boni makambo yango ekosenga mpo elingisa bino koyeba motango boni ya mosolo bokotya na mosala moko moko to koluka misolo esengeli mpo na kotya na misala yango. Bokoki kosalela bitanda mpe ndakisa elandi mpo na kobongisa mwango ya mosala na bino.

Bakosala bobele na mayele ya bokengi. Mpo na lingomba nyonso oyo bolingi kolendisa, bosala lisite moko ya makambo nyonso bolingi kosalela mpo na mayele na bino ya mosala, mpe na sima bolimbola mosala ya moto na moto, ntalo mpe elaka ya mosala.

Na mayele ya mosala toyebi ete myango ya bokengi ya solo solo ekokisamaka koleka lisite ya matombeli: Mwango ya bokengi ya solo solo esengeli kokeba na makoki ya lingomba. Ezali mbala mosusu malamunsi koluka kosala makambo eleki biso na minene, kasi esengeli kotala ete nyonso esalemi ndenge ebongisamaki. Yango wana tozali kolendisa bino boluka kotya meko elongobani na makoki na bino mpe ekoki bongo kosalelama.

Na suka, soki ekoki, ekozala malamunsi kokela komite ya bokengi moko oyo ekoyangela bosaleli meko wana.

4.2. Ndenge nini Koyeba to Kotuya Bokengi na Bino

Botuyi bokengi ya lingomba na ntei ya yangomei ekoki kosalema na lisalisi ya pine ya bokengi mpe ya leyo na yango mwambe. Pine ezali na leyo mwambe:

. **Mayele ya mosala mpe boyokani:** mayele etali bokengi mpe bobateli oyo bazwaki ntango na mosala mpe bokolanaki kati na bino. Yango esengeli kozala ebandeli mpe suka ya botuyi makambo ya lingomba na bino.

. **Mateya: bokoki, mpo na bino** (lokola mpe mpo na baieki mpe baimabota, soki esengeli mpenza) koyekola mambi ya bokengi ntango ya liteya moko to na likanisi na yo moko ntango ya mosala.

. **Boyebi bokengi mpe ezalela liboso na yango:** moto na moto mpe lingomba bamonaka bobateli mpe bokengi ya bato ezali mposa oyo bakanaka kokokisa yango?

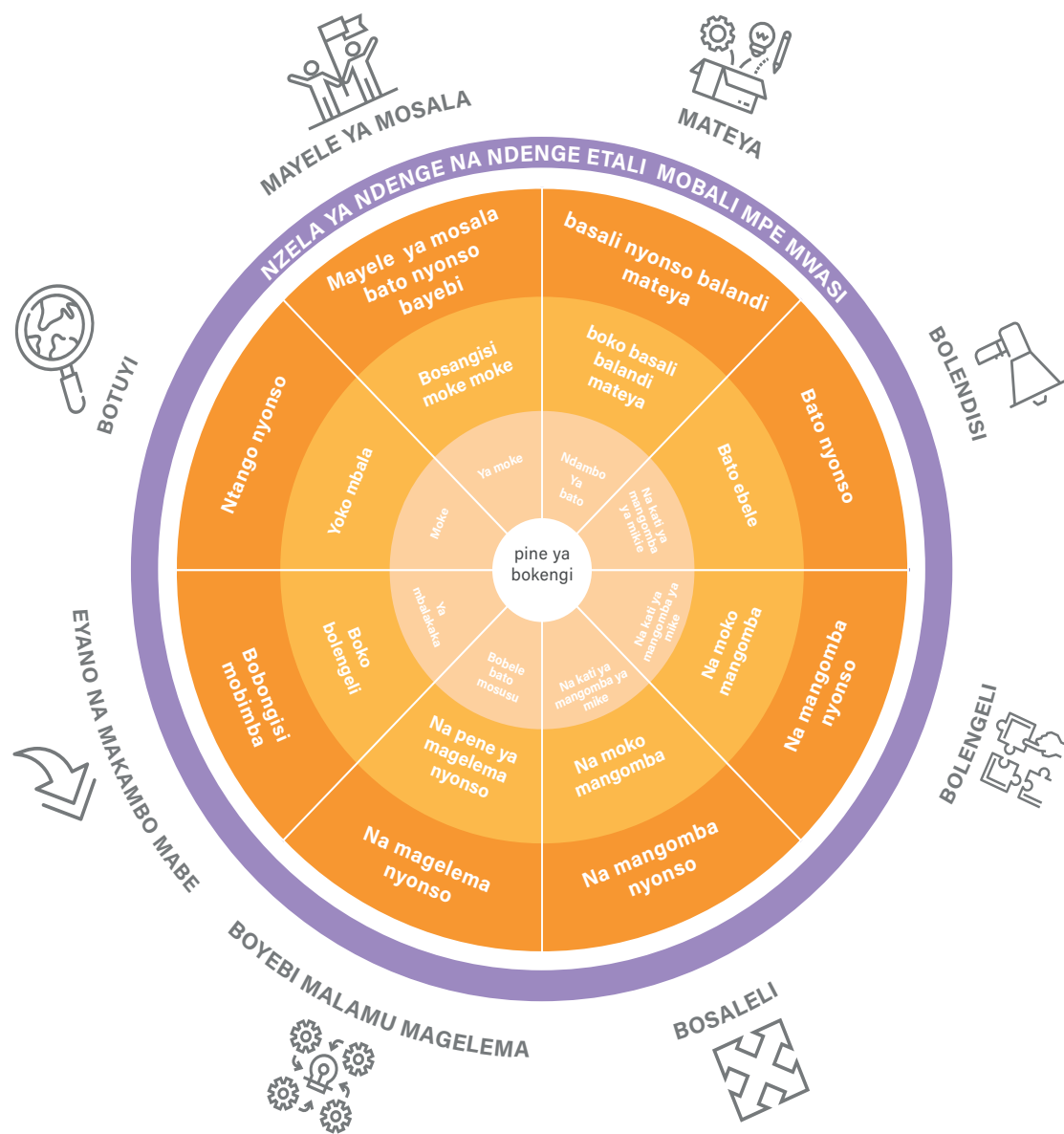
. **Bolengeli mpe bosaleli:** likoki ya kolengele bokengi na mosala na bino; bokaboli misala: nani azali mokonzi ya ndenge boye ya bokengi mpe bobateli? Nini esalemaka ntango ya likambo ya lombangu?

. **Boyebi malamunsi magelema ya bokengi mpe bondimi yango:** ndenge nini bato batosaka magelema mpe nzela ya etamboli ya bokengi?

. **Kokakola makambo ya bokengi mpe kopesa biyano na yango:** ndenge nini bokakolaka makambo ya bokengi? Lingomba epesaka eyano esengeli?

. **Bobali to bomwasi:** botalaka makambo ya basi baye babundelaka makoki ya bato, ya baninga na bino basi, to ya mabota ya bailingomba?

. **Kotuya lolenge kani bokengi mpe ya bobateli eyangelami:** Boni boni lingomba etalaka lolenge bokengi mpe bobateli na yango eyangelami mpe lolenge kani ekokanisaka yango na eleko bebe.

MITUNA YA BOYANGELI

BOYEBI MOSALA

- Bokanisa maye nyonso boyebi bo Babundeli ya Makoki ya Bato ndenge bakanelaki bino mpe makama bakutani na yango. Nini bakangaki na yango? Eteyaki bino nini?
- Bokabolaka yango kati ya lingomba na bino, kati ya bailingomba nyonso (basi mpe babali)?
- Lingomba etyaka liboso makamambo etali bokengi mpe bobateli oyo basi bakutani na yango?

MATEYA

- Bailingomba (basi mpe babali) balandaki mateya ya boyangeli bokengi? Mateya yango ekebaka na mposa ya basi etali bokengi mpe bobateli?
- Mateya etali meko mpe makamambo ya kotosa mpo na kozala na bokengi mpo na bailingomba bakoti sika elengelami?
- Boni boni koteya mabota ya bailingomba na biso?
- Ndenge ya mateya etali bokengi ebongi mpo na bato nyonso (babali mpe basi)? Elengelami mpenza malamumu?
- Mikakatano nini tokokutana na yango soki tosengeli koteya bato nyonso ya lingomba? Biyano ekoki kozala nini?

BOYEBI MPE BIZALELA

- Bailingomba nyonso bayebi mpenza ntina ya bokengi mpe bobateli? Bailingomba nyonso bayebi mpenza mposa ya solo ya basi etali bokengi mpe bobateli?
- Boni boni bakoki kozwa eloko bazali koluka?
- Botali lisusu meko ya bokengi ememaka makamambo nini?
- Makambo nini elobamaka mpe lolenge nini lingomba ezwaka bokengi?
- Kpokoso nini ekoki koya soki bakolisi mayele ya ndenge ya kozwa bokengi? Biyano ekoki kozala nini?

BOLENGELI

- Tolengeleke mpe tobongisaka bokengi mpe mosala na biso? Ntango tolengeleke mosala mpe bokengi na biso tokotisaka mpe bobali mpe bomwasi na biso kati?
- Bokengi ezwami na kati ya mosala ya lingomba (Bitoma, myango ya mayele ya mosala, biteni ya mosala, makanisi esangisi makambo maike?)
- Bokengi ezalaka na esika ya malamumu na makita minene ya lingomba (mpe na suka ya likita te?) Makambo ya babali mpe basi malobamaka mpe na makita wana?
- Mosolo mpo na makambo yango eutaka wapi? (Mpo na bokengi, ezwakama se soki esengeli kolobela yango to elengelamaka libela na sanduku ya lingomba mpo na makambo mosusu?) Mpe boyangeli ya mosolo ezalaka lolenge nini?
- Totalaka malamumu bisika mpe ndenge tosalaka mosala na masanga ya mosala esika tofandi, na bituka mpe na ekolo?
- Tokakolaka makambo mosala ya lingomba esalaka epai ya babundeli ya makoki ya bato mpe lolenge bango bazwaka yango mpo na babali mpe basi baye bakanelaka?
- Totalaka malamumu lisanga ya makama, bokaneli, botau mpe makoki nyonso?
- Tosangisaka mikanda nyonso etali bokengi na bobongisaka makambo elobami kuna mpe na na botalaka lolenge basalelaki yango?
- Tosalaka buku etali bokengi mpe tokokanisaka yango na makambo ndenge ezali koleka lelo? Totalaka yango soki ekokani na makambo ndenge ezali koleka lelo mpe boni boni kozwa eloko tozali koluka? Totalaka soki tokebaki na mosala tosalaki mpe makama tokutanaki na yango etutaki mitema ya bato? Totalaka mokolo na mokolo soki tokoki koyeba makambo mosusu oyo ezali koleka etali bokengi?
- Tozali na myango ya bokengi ezali mpasi te na kosalela mpe polele? Ezali kopesa nsango esengeli mpe polele? Esalemi elongo na bato baye basengeli kosalela yango? Elongobani na bisika mpe na bizaleli ya mosala mpe na mposa ya babali mpe ya basi? Bato bazali na lisanga ya mosala wana nde babongisi mpe bakokanisaka yango na makambo ndenge ezali koleka lelo? Ebongi mpe ekokani na maye ezali kosalema solo?

BOSALI MPE BOKABOLI MISALA

- Boyebi malamumu nani atali makambo ya bokengi mpe ya bobateli? Mpe na ntango ya likambo ya lombangu?

- Ezali na masengisi mpe misala ya lingomba etali basali mpe basalisi? (bakisa mpe bizaleli na bango na libanda ya mosala mpe na mabota na bango?)
- Basali nyonso bakokisaka masengisi na bango etali bokengi mpe ezali na masengisi mosusu ya sikisiki etali makambo mosusu ya bokengi? (bakisa mpe makambo makasi makasi likolo ya basi ya ndenge?) Mikakatano nini tokutanaka na yango?
- Makambo nini tokoki kokutana na yango soki tolingi kopesa mpe kokobola misala etali bokengi?
- Biyano ekoki kozala nini?
- Bokaboli misala ekosalisa na bokaboli bokengi? Boyebi malamumu magelema ya bokengi mpe bondimi maye etali semba.
- Boni boni bato (babali mpe basi) batosaka nzela mpe mibeko ya bokengi?
- Boni boni bato (babali mpe basi) mpe lingomba mobimba bamipesaka na bokeli mwango ya bokengi mpe basalelaki magelema ya bobateli mpe ya bokengi?
- Tokoki koyeba soki mibeko ya bokengi esalelamaka te? Soki esalelamaka te, ntina ezali nini?
- Basalisi batosaka magelema ya bokengi se mpo na kobanga bapalela bango to mpo bandimaka mpenza ete kosalela yango ekokitisa makama? (ndakisa mokumbi motuka akoki kolata mokaba ya bokengi se mpo na kobanga kofuta amandi to mpo ayebi ete kolata yango elembisa bokasi ya likama.)
- Makambo nini tokoki kokutana na yango soki tobongisi ezalela ya biso ya kotosa magelema?
- Biyano ekoki kozala nini?

LIKAKOLI YA MAKAMBO YA BOKENGI

- Boni boni makambo ya bokengi ekokolamaka? Ememaka malamumu na lingomba? Makambo nini ya bokengi esalemaki? batalaka yango ndenge nini mpe eyaki na mabe nini?
- Ntango tokakolaka makambo yango tokebaki mpe na maye etali mobali mpe na mwasi?
- Topesaka lapolo mpe na lolenge nini?

- Tokakolaka makambo, (boni boni mpe na nivo nini/ na bato nini? Tokakolaka mpe bokaneli etali botii basi mpembeni?)
- Bozongi ezali nini? (mokolo ya suka, lolenge ya bozongi, misala?)
- Boni boni totuyaka bozongi?
- Mateya o ntei ya lingomba etalaka makambo makweyaki? (liteya ezali mpo na yango? Nzela o ntei ya lingomba mpo na mateya ya lolenge wana ezali?)
- Na bokuse, boni boni makambo ye bokengi eyangelami?
- Ezalli na nzela ya kokongola, ya kosala anketi mpe kokakola makambo etali bokengi oyo ekoki kozonga mpe mayele mpe myango na biso mpo na koyeba mpe kosukisa yango?
- Suka ya makambo wana etali bokengi ekotaka na mosala na biso mpe na botuyi na biso ya etamboli ya lingomba? (Epai wapi esengeli?)
- Na ntango ya likambo ya lombangu, myango ya polele mpe bokaboli misala mpo na koyanola na yango ezali?
- Ekosalela na makambo nini ya lombangu?

BOTUYI

- Ndenge nini lingomba etalaka boyangeli ya bokengi mpe bobateli na yango mpe ndenge nini bakokanisaka boyangeli yango na makambo ya sika?
- Botuyi ezali mosala lingomba esalaka na etamboli na yango?
- Tondimaka ete mosala ya mokolo na mokolo mpe biyano eyaka na makambo ya bokengi esengeka botuyi yango engebene na bokengi mpo biyano yango elingisa koyeba makambo etali bokengi?

5. Bosukisi

Bokengi ya Bikolo ya Molongo ezali kolikya ete buku oyo ekoyanola na mposa na babundeli ya makoki ya bato ya Repibliki Demokratiki ya Congo. Ekomami na bollandi Buku ya Sika ya Bokengi oyo Bokengi ya Bikolo ya Molongo ebimisaki na mobu 2009, ezali mpasi te na kosalela mpo na kokamba mpe kolendisa babundeli ya makoki ya bato na ntombwana ya meko ya bokengi mpe ya bomibateli. Tokolendisa baye banso bakosalela buku oyo bayebisa biso nini bazwi na mosala na bango. Tokolikya, na nzela ya buku oyo, kobongisa bokengi ya babundeli ya makoki ya bato, mingi mingi kobongisa makoki na bango mpo na koyangela bokengi na bango moko. Toyebi malamuni mpo ete bizalela ya mosala na bango ebonga solo esengeli mbongwana kati ya bisika, ya bato mpe ya ngonga (ya ekwela) bazali kosala. Na ntina wana, mosala mpe molende ya boyangeli bokengi mpe boûibateli ekolingisa kokolisa esika na bango ya mosala mpe bakosala na kimya, kasi ekosala mosala mingi te na ntina ya bobuki makoki ya bato. Mpo na yango, esengeli na molende ya bailingomba mpe ya masanga ya basivile mpo na kosala bikela oyo ekozala likolo ya bokengi mpe bomibateli.

2019

BOBATELI YA BIKOLO YA MOLONGO

Mbongisami ya bondimi nyonso elobami awa
Makambo elobami na buku oyo elakisi makanisi
ya Bokengi ya Bikolo ya Molongo te to ya bapesi mosolo te.

Misala ya libanda mpe masolo ekambemaki na bato oyo bandimaki kosala yango mpe makambo elobami wana etali se bato wana. Ezala bato bakomi lapolo oyo lokola mpe bato babimisi yango, moko te akoki koloba soki nsango ezali na kati ekoka mpe ezali na mbeba te, bongo mabe nyonso ekoki ekouta na bosaleli buku oyo ekozala na mito na bango te. Eteni moko te ya mosala oyo ekoki kozwama lokola motindo to eloko oyo basengeli kolanda, mpe esengeli kosalela yango na bokebi mpe na botali makama mpe kpokoso ekoki kouta na bobateli babundeli ya makoki ya bato.